

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

M. POIARES MADURO

της 20ής Φεβρουαρίου 2008¹

1. Η εικόνα δύο προσώπων που επιχειρούν ταυτόχρονα να φάνε την ίδια μπανάνα αποδίδει ίσως μεταφορικά τη σύγκρουση που προκάλεσε μεταξύ των Αμερικανών και των Ευρωπαίων πρωταγωνιστών ο καλούμενος «πόλεμος της μπανάνας». Ο πόλεμος αυτός προκάλεσε αμέτρητες ένδικες διαφορές. Η υπό κρίση υπόθεση, η οποία θέτει το πρόβλημα των παράπλευρων θυμάτων του πολέμου αυτού, δεν είναι παρά ένα ακόμη επεισόδιο. Δεν στερείται πάντως νομικού ενδιαφέροντος. Το αντίθετο μάλιστα. Το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί επί ζητημάτων τα οποία δεν είχαν τεθεί μέχρι τούδε και έχουν ιδιαίτερη νομική σημασία.

εκδόθηκε την ίδια ημερομηνία, T-135/01, Fedon & Figli κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής³. Με τις αποφάσεις αυτές (στο εξής, από κοινού: αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις), το Πρωτοδικείο απέρριψε τις αγωγές των FIAMM και FEDON με αντικείμενο την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν λόγω του πρόσθετου δασμού που επέβαλαν οι Ηνωμένες Πολιτείες επί των εισαγωγών στασίμων συσσωρευτών και θηκών γυαλιών προελεύσεως διαφόρων κρατών μελών ως αντίποινα για τη μη εκτέλεση από την Κοινότητα της αποφάσεως με την οποία το όργανο επιλύσεως διαφορών του ΠΟΕ (στο εξής: ΟΕΔ) είχε διαπιστώσει το ασύμβατο του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών με τις συμφωνίες ΠΟΕ.

2. Την υπόθεση της οποίας επιλήφθηκε το Δικαστήριο προκάλεσαν δύο αιτήσεις αναιρέσεως, εκ των οποίων η μία ασκήθηκε από τις Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio SpA και Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio Technologies LLC (στο εξής, από κοινού: FIAMM) κατά της αποφάσεως του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων της 14ης Δεκεμβρίου 2005, T-69/00, FIAMM και FIAMM Technologies κατά Συμβουλίου και Επιτροπής², και η άλλη ασκήθηκε από τους Giorgio Fedon & Figli SpA και Fedon America, Inc. (στο εξής, από κοινού: FEDON) κατά της αποφάσεως του Πρωτοδικείου που

3. Οι λόγοι που πρόεβαλαν οι αναιρεσείουσες προς στήριξη των υπό κρίση αιτήσεων αναιρέσεως φέρουν το Δικαστήριο προ της ανάγκης να αποφανθεί, αφενός, επί των συνεπειών αποφάσεως του ΟΕΔ διαπιστώνουσας το ασύμβατο της κοινοτικής νομοθεσίας προς τις συμφωνίες ΠΟΕ όσον αφορά τη δυνατότητα επικλήσεως των κανόνων του ΠΟΕ και, αφετέρου, επί της αρχής και επί των προϋποθέσεων στοιχειοθετήσεως άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 — Συλλογή 2005, σ. II-5393, στο εξής: απόφαση Fiamm.

3 — Συλλογή 2005, σ. II-29, στο εξής: απόφαση Fedon.

I — Νομικό και πραγματικό πλαίσιο

A — Ιστορικό της διαφοράς

4. Η υπόθεση ανάγεται σε διαφορά μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των Ηνωμένων Πολιτειών σχετικά με το κοινοτικό καθεστώς εισαγωγής μπανανών που τέθηκε σε ισχύ με τον κανονισμό (ΕΟΚ) 404/93 του Συμβουλίου, της 13ης Φεβρουαρίου 1993, για την κοινή οργάνωση της αγοράς στον τομέα της μπανάνας⁴. Κατόπιν καταγγελιών οι οποίες κατατέθηκαν από πολλά μέλη του ΠΟΕ, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται οι Ηνωμένες Πολιτείες, το ΟΕΔ διαπίστωσε, στις 25 Σεπτεμβρίου 1997, ότι το εν λόγω καθεστώς εμπορίας με τα τρίτα κράτη, καθόσον περιελάμβανε προτιμσιακές διατάξεις υπέρ των μπανανών καταγωγής κρατών ΑΚΕ, ήταν ασύμβατο προς τις συμφωνίες ΠΟΕ και συνέστησε στην Κοινότητα να συμμορφωθεί με τις δεσμεύσεις της πριν από την εκπνοή εύλογης προθεσμίας που έληγε την 1η Ιανουαρίου 1999.

5. Προς τούτο, τα κοινοτικά όργανα τροποποίησαν, με ισχύ από 1ης Ιανουαρίου 1999, το καθεστώς των συναλλαγών με τα τρίτα κράτη όσον αφορά τις μπανάνες, εκδίδοντας τον κανονισμό (ΕΚ) 1637/98 του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 1998, ο οποίος συμπληρώθηκε με τον κανονισμό (ΕΚ) 2362/98 της Επιτροπής, της 28ης Οκτωβρίου 1998. Κρίνοντας ότι το νέο αυτό καθεστώς εισαγωγής μπανανών διατηρούσε τα μη σύνομα στοιχεία του προηγούμενου καθεστώτος, οι

Ηνωμένες Πολιτείες έλαβαν, στις 19 Απριλίου 1999, από το ΟΕΔ την άδεια να επιβάλουν στις εισαγωγές που προέρχονταν από την Κοινότητα εισαγωγικούς δασμούς μέχρι του ετησίου ποσού συναλλαγών 191,4 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ (USD), που αντιστοιχεί στο επίπεδο της εκ μέρους τους απώλειας ή μείωσης των οφελών. Κατόπιν αυτού, οι αμερικανικές αρχές επέβαλαν, από τις 19 Απριλίου 1999, δασμό με συντελεστή 100 % επί της αξίας εισαγομένων από την Κοινότητα προϊόντων που περιέλαβαν σε σχετικό κατάλογο. Μεταξύ των προϊόντων αυτών περιλαμβάνονταν οι στάσιμοι συσσωρευτές και οι θήκες γυαλίων που εξήγγαν αντιστοίχως οι ιταλικές επιχειρήσεις FIAMM και FEDON.

6. Κατόπιν διαπραγματεύσεων που διεξήχθησαν με όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, η Κοινότητα εισήγαγε τροποποιήσεις όσον αφορά τη νέα κοινή οργάνωση της αγοράς της μπανάνας με τον κανονισμό (ΕΚ) 216/2001 του Συμβουλίου, της 29ης Ιανουαρίου 2001. Στη συνέχεια, στις 11 Απριλίου 2001, συνήψε με τις Ηνωμένες Πολιτείες μνημόνιο συμφωνίας που καθόριζε τα μέσα με τα οποία θα μπορούσε να επιλυθεί η μεταξύ τους διαφορά. Στο πλαίσιο αυτό, η Κοινότητα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, με τον κανονισμό (ΕΚ) 869/2001 της 7ης Μαΐου 2001, όρισε τις λεπτομέρειες εφαρμογής του νέου κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών που θεσπίστηκε με τον κανονισμό 216/2001. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέστειλαν κατόπιν αυτού την εφαρμογή του πρόσθετου δασμού με ισχύ από τις 30 Ιουνίου 2001.

7. Με δικόγραφο που κατέθεσαν στη Γραμματεία του Πρωτοδικείου στις 23 Μαρτίου 2000 και στις 18 Ιουνίου 2001, αντιστοίχως, οι FIAMM και FEDON ζήτησαν, βάσει των άρθρων 235 ΕΚ και 288, δεύτερο εδάφιο, ΕΚ, την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν λόγω της αυξήσεως των εισαγωγικών δασμών που επέβαλαν στα προϊόντα

4 — ΕΕ L 47, σ. 1.

τους από τις 19 Απριλίου 1999 μέχρι τις 30 Ιουνίου 2001 οι αμερικανικές αρχές, σύμφωνα με την άδεια που δόθηκε από το ΟΕΔ κατόπιν της διαπιστώσεως του ασύμβατου του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών προς τις συμφωνίες ΠΟΕ.

B — Οι αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις

8. Προς στήριξη των αιτημάτων αποζημιώσεως, οι αναιρεσιδούσες στηρίχθηκαν κυρίως στην παράνομη συμπεριφορά των οργάνων της Κοινότητας. Ισχυρίστηκαν ότι το γεγονός ότι το Συμβούλιο και η Επιτροπή δεν κατέστησαν, εντός της ταχθείσας από το ΟΕΔ προθεσμίας, το κοινοτικό καθεστώς εισαγωγής μπανανών σύμφωνο προς τις υποχρεώσεις που υπέχει η Κοινότητα από τις συμφωνίες ΠΟΕ, παρά το ότι το ασύμβατο του εν λόγω καθεστώτος προς τους κανόνες του ΠΟΕ είχε διαπιστωθεί από το ΟΕΔ, συνιστούσε παράνομη συμπεριφορά ικανή να θεμελιώσει την εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας. Διευκρίνισαν ότι, σε περίπτωση που κριθεί ότι οι συμφωνίες ΠΟΕ δεν παράγουν άμεσο αποτέλεσμα, οπότε η απόδειξη της παράνομης αυτής συμπεριφοράς θα καθίστατο δυσχερής, θα πρέπει πάντως να αναγνωριστεί άμεσο αποτέλεσμα στην απόφαση του ΟΕΔ που καταδίκασε την Κοινότητα.

9. Απαντώντας, το Πρωτοδικείο επισήμανε αρχικώς ότι η εξέταση της νομιμότητας της συμπεριφοράς των κοινοτικών οργάνων προϋποθέτει ότι έχει επιλυθεί προηγουμένως το ζήτημα της δυνατότητας επικλήσεως των κανόνων του ΠΟΕ, δηλαδή το ζήτημα «αν οι συμφωνίες ΠΟΕ παρέχουν στους πολίτες της Κοινότητας το δικαίωμα να επικαλούνται τις

εν λόγω συμφωνίες ενώπιον των δικαστηρίων προκειμένου να αμφισβητήσουν το κύρος μιας κοινοτικής ρυθμίσεως στην περίπτωση που το ΟΕΔ έχει αποφανθεί ότι τόσο η ως άνω ρύθμιση όσο και η μεταγενέστερη ρύθμιση που θέσπισε η Κοινότητα, προκειμένου, ιδίως, να συμμορφωθεί προς τους επίμαχους κανόνες του ΠΟΕ, ήταν ασύμβατες προς τους τελευταίους»⁵. Υπενθύμισε συναφώς την πάγια νομολογία κατά την οποία οι συμφωνίες ΠΟΕ δεν περιλαμβάνονται, κατ' αρχήν, λόγω της φύσεως και της οικονομίας τους, στους κανόνες βάσει των οποίων ο κοινοτικός δικαστής ελέγχει τη νομιμότητα της δράσεως των κοινοτικών οργάνων και συνήγαγε το συμπέρασμα ότι η ενδεχόμενη παράβαση των κανόνων του ΠΟΕ από τα αναιρεσιβλήτα θεσμικά όργανα δεν συνεπάγεται, κατ' αρχήν, τη θεμελίωση εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας. Τέτοια παράνομη συμπεριφορά μπορεί να προσαφθεί, κατ' εξαίρεση, στα αναιρεσιβλήτα όργανα μόνο σε δύο περιπτώσεις. Πάντως, τέτοια περίπτωση δεν συνέτρεχε εν προκειμένω: παρά τη διαπίστωση του ασύμβατου εκ μέρους του ΟΕΔ, οι κανόνες του ΠΟΕ δεν αποτελούν, εν προκειμένω, ούτε λόγω ειδικών υποχρεώσεων τις οποίες η Κοινότητα ανέλαβε να εκπληρώσει ούτε λόγω ρητής παραπομπής σε συγκεκριμένες διατάξεις, κανόνες βάσει των οποίων μπορεί να εκτιμηθεί η νομιμότητα της συμπεριφοράς των θεσμικών οργάνων.

10. Πράγματι, πρώτον, η Κοινότητα δεν είχε την πρόθεση, αναλαμβάνοντας τη δέσμευση, μετά την έκδοση της αποφάσεως του ΟΕΔ της 25ης Σεπτεμβρίου 1997, να συμμορφωθεί προς τους κανόνες του ΠΟΕ, να αναλάβει μια ειδική υποχρέωση στο πλαίσιο του ΠΟΕ⁶. Το Πρωτοδικείο κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό διότι από τον μηχανισμό της επιλύσεως των διαφορών (στο εξής: ΜΕΔ) δεν προκύπτει ειδική υποχρέωση του μέλους του ΠΟΕ να

5 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις *Fiamm* (σκέψη 108), και *Fedon* (σκέψη 101).

6 — Υπό την έννοια της νομολογίας *Nakajima* κατά Συμβουλίου (απόφαση του Δικαστηρίου της 7ης Μαΐου 1991, C-69/89, Συλλογή 1991, σ. I-2069).

συμμορφωθεί, εντός συγκεκριμένης προθεσμίας, στην απόφαση του ΟΕΔ. Ο ΜΕΔ, καθόσον προβλέπει για το οικείο μέλος του ΠΟΕ πολλούς τρόπους εφαρμογής μιας αποφάσεως του ΟΕΔ με την οποία διαπιστώνεται ότι ένα μέτρο είναι ασύμβατο με τους κανόνες του ΠΟΕ, επιφυλάσσει, εν πάση περιπτώσει, σημαντική θέση στη διαπραγματεύση μεταξύ των μελών του ΠΟΕ που εμπλέκονται σε διαφορά, ακόμη και μετά την εκπνοή της προθεσμίας που τάχθηκε για την τροποποίηση του μέτρου που κρίθηκε ασύμβατο που απαιτείται ώστε να καταστεί σύμφωνο προς τους κανόνες του ΠΟΕ. Επομένως, ο έλεγχος από τον κοινοτικό δικαστή της νομιμότητας της συμπεριφοράς των αναιρεσιβλήτων θεσμικών οργάνων με βάση τους κανόνες του ΠΟΕ θα μπορούσε να δυσχεράνει τη θέση των νομοθετικών και εκτελεστικών οργάνων της Κοινότητας κατά την αναζήτηση λύσεως της διαφοράς κατόπιν διαπραγματεύσεων, τυχόν δε επιβολή της υποχρέωσης μη εφαρμογής των κανόνων του κοινοτικού δικαίου, σε περίπτωση αποδεδειγμένης αντιθέσεώς τους, θα στερούσε τα εν λόγω όργανα από τη δυνατότητα να εξεύρουν λύση κατόπιν διαπραγματεύσεων. Άλλωστε, επισημαίνει το Πρωτοδικείο, με τις διαδοχικές τροποποιήσεις του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών, το Συμβούλιο και η Επιτροπή δεν είχαν, πράγματι, την πρόθεση να εκπληρώσουν ειδική υποχρέωση απορρέουσα από τους κανόνες του ΠΟΕ με βάση τους οποίους το ΟΕΔ είχε διαπιστώσει ότι το εν λόγω καθεστώς ήταν ασύμβατο προς τους κανόνες αυτούς: επιδίωξαν να συμβιβάσουν την τήρηση τόσο των δεσμεύσεων που ανέλαβε η Κοινότητα στο πλαίσιο του ΠΟΕ όσο και αυτών που είχε αναλάβει έναντι των άλλων μερών που υπέγραψαν την τέταρτη Σύμβαση του Λομέ, αλλά και τη διασφάλιση των στόχων της Κοινής Οργανώσεως της Αγοράς στον τομέα της μπανάνας (στο εξής: ΚΟΑ μπανάνας). Τελικώς, η διαφορά τερματίστηκε μετά την εξεύρεση λύσεως κατόπιν διαπραγματεύσεων με τις Ηνωμένες Πολιτείες,

11. Δεύτερον, η κοινοτική ρύθμιση σχετικά με το καθεστώς εισαγωγής των μπανανών

δεν περιέχει, σε καμία από τις διαδοχικές τροποποιήσεις, ρητή αναφορά σε συγκεκριμένες διατάξεις των συμφωνιών ΠΟΕ και δεν μπορεί, επομένως, να θεωρηθεί ότι παρέμπει ρητώς στις συμφωνίες αυτές και, κατά συνέπεια, ότι παρέχει στους ιδιώτες το δικαίωμα να τις επικαλούνται⁷.

12. Το Πρωτοδικείο κατέληξε ότι οι αναιρεσείουσες δεν μπορούν να ισχυριστούν, προς στήριξη του αιτήματός τους για αποζημίωση, ότι η συμπεριφορά που προσάπτεται στο Συμβούλιο και στην Επιτροπή είναι αντίθετη προς τους κανόνες του ΠΟΕ. Εφόσον ο παράνομος χαρακτήρας της εν λόγω συμπεριφοράς δεν μπορεί να αποδειχθεί, η μία από τις τρεις προϋποθέσεις στοιχειοθετήσεως της εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας λόγω παράνομης συμπεριφοράς των οργάνων της δεν πληρούται.

13. Επικουρικώς, οι αναιρεσείουσες ισχυρίστηκαν ότι οι προϋποθέσεις στοιχειοθετήσεως της εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας για τις ζημίες που προκάλεσε η συμπεριφορά, έστω όχι παράνομη, των οργάνων της συνέτρεχαν εν πάση περιπτώσει, δηλαδή το υποστατό της ζημίας, η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημίας και της συμπεριφοράς των οργάνων και ο ασυνήθης και ειδικός χαρακτήρας της ως άνω ζημίας. Το Πρωτοδικείο έκρινε ότι, «όταν [...] ο παράνομος χαρακτήρας της συμπεριφοράς που αποδίδεται στα κοινοτικά όργανα δεν έχει αποδειχθεί, εξ αυτού δεν προκύπτει ότι οι επιχειρήσεις που πρέπει, ως κατηγορία επιχειρήσεων, να υποστούν δυσανάλογη μερίδα των επιβαρύνσεων που απορρέουν από τον περιορισμό της προσβάσεως σε αγορές εξαγωγών δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να λάβουν

⁷ — Υπό την έννοια της νομολογίας Fediol κατά Επιτροπής (απόφαση του Δικαστηρίου της 22ας Ιουνίου 1989, 70/87, Συλλογή 1989, σ. 1781).

αποζημίωση επικαλούμενες την εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας»⁸. Αναγνωρίζει τη δυνατότητα, ως γενική αρχή κοινή στα δίκαια των κρατών μελών, εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας χωρίς παράνομη συμπεριφορά των οργάνων της, η στοιχειοθέτηση της οποίας εξαρτάται από τη συνδρομή των προϋποθέσεων που ανέφεραν οι αναιρεσείουσες διότι, όπως παρατηρεί, «τα εθνικά δίκαια που αφορούν την εξωσυμβατική ευθύνη παρέχουν τη δυνατότητα στους ιδιώτες, αν και σε ποικίλους βαθμούς, στο πλαίσιο συγκεκριμένων τομέων και σύμφωνα με διαφορετικούς τρόπους, να επιτύχουν διά της δικαστικής οδού αποζημίωση για ορισμένες ζημίες, έστω και σε περίπτωση που δεν υφίσταται παράνομη ενέργεια του ζημιώσαντος»⁹.

14. Εξετάζοντας την τυχόν συνδρομή των προϋποθέσεων αυτών εν προκειμένω, το Πρωτοδικείο έκρινε αποδεδειγμένο τον πραγματικό και βέβαιο χαρακτήρα της ζημίας που προβάλλουν οι αναιρεσείουσες. Επισήμανε επίσης την ύπαρξη αρκούτως άμεσου αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της συμπεριφοράς των κοινοτικών οργάνων και της ζημίας. Βεβαίως, οι Ηνωμένες Πολιτείες έλαβαν απλώς άδεια από το ΟΕΔ να επιβάλουν αντίποινα και τόσον η δημοσίευση του καταλόγου των προϊόντων που πλήττονται όσο και ο καθορισμός του συντελεστή αυξήσεως των εισαγωγικών δασμών ανήκαν στη διακριτική τους ευχέρεια. Επομένως, χωρίς την προηγούμενη διαπίστωση του ΟΕΔ περί του ασύμβατου του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών προς τους κανόνες του ΠΟΕ, οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα μπορούσαν ούτε να ζητήσουν ούτε να λάβουν τέτοια άδεια από το ΟΕΔ. Πράγματι, ακριβώς σε συνάρτηση με το ύψος της ζημίας που υπέστη η αμερικανική οικονομία λόγω του

κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών το οποίο κρίθηκε ασύμβατο με τους κανόνες του ΠΟΕ, το ΟΕΔ καθόρισε το ποσό των συναλλαγών μέχρι του οποίου επιτράπη στην αμερικανική διοίκηση να αναστείλει τις δασμολογικές παραχωρήσεις της έναντι της Κοινότητας. Επομένως, η συμπεριφορά των αναιρεσιβλήτων θεσμικών οργάνων οδήγησε κατ' ανάγκη στην επιβολή των αντιποίνων από την αμερικανική διοίκηση, τηρουμένων των διαδικασιών τις οποίες θεσπίζει ο ΜΕΔ και οι οποίες έχουν γίνει δεκτές από την Κοινότητα. Κατά συνέπεια, η συμπεριφορά αυτή πρέπει να θεωρηθεί ως η κύρια αιτία της ζημίας που υπέστησαν οι αναιρεσείουσες κατόπιν της επιβολής του αμερικανικού πρόσθετου δασμού.

15. Οι αναιρεσείουσες έπρεπε ακόμη να αποδείξουν τον ασυνήθη και ειδικό χαρακτήρα της ζημίας που είχαν υποστεί. Ισχυρίζονταν συναφώς ότι ήσαν θύματα δυσμενούς διακρίσεως σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές εξαγωγικές επιχειρήσεις των οποίων τα προϊόντα δεν περιλαμβάονταν στον κατάλογο που κατήρτισε η αμερικανική διοίκηση, μάλιστα δε, όσον αφορά τη FIAMM, και δυσμενούς διακρίσεως σε σχέση με τις άλλες επιχειρήσεις που πλήττονταν από τον πρόσθετο δασμό, στο μέτρο που υφίστατο μόνη της το 6 % του συνολικού ύψους των αντιποίνων. Επιπλέον, η τήρηση των κανόνων της ΚΟΑ μπανάνας δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως σκοπός θεμελιώδους γενικού συμφέροντος σπουδαιότητας ικανής να δικαιολογήσει τέτοιες αρνητικές συνέπειες. Προσέθεσαν, τέλος, ότι το ενδεχόμενο πρόσθετων δασμών επιβαλλομένων από τρίτα κράτη λόγω δικαστικών διενέξεων σε τομέα εντελώς διαφορετικό από τον δικό τους τομέα δράσεως δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως συνήθης κίνδυνος για έναν επιχειρηματία. Το Πρωτοδικείο όμως αρνήθηκε να αναγνωρίσει ότι η ζημία που υπέστησαν οι αναιρεσείουσες ήταν ασυνήθης, διότι δεν υπερέβη τα όρια των οικονομικών κινδύνων που είναι σύμφυτοι με την εξαγωγική τους δραστηριότητα. Πράγματι, η αναστολή των δασμολογικών παραχωρήσεων, η οποία

8 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις *Fiamm* (σκέψη 157), και *Fedon* (σκέψη 150).

9 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις *Fiamm* (σκέψη 159), και *Fedon* (σκέψη 152).

είναι μέτρο που προβλέπουν οι συμφωνίες ΠΟΕ, δεν μπορεί να θεωρηθεί ξένη προς τους αστάθμητους παράγοντες του διεθνούς εμπορίου στο παρόν στάδιο της οργανώσεώς του. Επομένως, η μετάπτωση αυτή βαρύνει υποχρεωτικώς κάθε επιχειρηματία που αποφασίζει να διαθέσει την παραγωγή του στην αγορά ενός από τα μέλη του ΠΟΕ. Κατά συνέπεια, πρέπει εν προκειμένω να αποκλειστεί κάθε δικαίωμα αποζημιώσεως λόγω ευθύνης άνευ πταίσματος.

II — Εξέταση των αιτήσεων αναιρέσεως

16. Κατά των δύο αυτών αποφάσεων, της απόφασης Fiamm και της απόφασης Fedon, που εξέδωσε το Πρωτοδικείο στις 14 Δεκεμβρίου 2005, η FIAMM και η FEDON, αντιστοίχως, άσκησαν αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου. Προς στήριξη των αναιρέσεών τους, οι ανααιρεσιούσες προβάλλουν πανομοιότυπους λόγους. Προβάλλουν, κατ' αρχάς, έλλειψη αιτιολογίας που αντλείται από το γεγονός ότι οι ανααιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις δεν απαντούν σε ένα από τα κύρια επιχειρήματά τους σχετικά με τη δυνατότητα επικλήσεως της αποφάσεως που εξέδωσε το ΟΕΔ για να αποδειχθεί, προς στήριξη της αγωγής αποζημιώσεως, ο παράνομος χαρακτήρας της συμπεριφοράς της Κοινότητας. Επισημαίνουν, επίσης, ότι η συλλογιστική βάσει της οποίας το Πρωτοδικείο κατέληξε στην έλλειψη ασυνήθους χαρακτήρα της ζημίας βαρύνεται με πλάνη περί το δίκαιο. Απαιτούν, τέλος, εύλογη αποζημίωση λόγω της υπερβολικά μεγάλης διάρκειας της διαδικασίας ενώπιον του Πρωτοδικείου. Σημειώνεται, άλλωστε, ότι το Συμβούλιο και το Βασίλειο της Ισπανίας, που ζητούν την απόρριψη των κυρίων αναιρέσεων, άσκησαν ανταναιρέσεις με τις οποίες ζητούν την αναίρεση των ανααιρεσιβαλλομένων αποφάσεων για τον λόγο ότι το Πρωτοδικείο κακώς δέχθηκε τη δυνατότητα αναγνωρίσεως ευθύνης της Κοινότητας από νόμιμη πράξη, ότι μπορεί να αναγνωριστεί

τέτοια ευθύνη σε περίπτωση παραλείψεως ασκήσεως νομοθετικής εξουσίας ως προς την οποία υφίσταται διακριτική ευχέρεια και ότι αναγνώρισε άμεση αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της συμπεριφοράς των θεσμικών οργάνων και της ζημίας.

17. Κατά τον έλεγχο του βασίμου των διαφόρων λόγων αναιρέσεως θα εξετάσω, κατ' αρχάς, αν και υπό ποιές προϋποθέσεις μπορεί να γίνει επίκληση αποφάσεως του ΟΕΔ που διαπιστώνει το ασύμβατο της κοινοτικής ρυθμίσεως προς το δίκαιο του ΠΟΕ στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας από παράνομη συμπεριφορά των οργάνων της. Θα εξετάσω, στη συνέχεια, επί της αρχής, την ύπαρξη και τις προϋποθέσεις στοιχειοθετήσεως ευθύνης άνευ πταίσματος της Κοινότητας. Θα αξιολογήσω, τέλος, τον εύλογο χαρακτήρα της διάρκειας της επίμαχης διαδικασίας ενώπιον του Πρωτοδικείου.

A — Η δυνατότητα επικλήσεως αποφάσεως του ΟΕΔ προς στήριξη αγωγής αποζημιώσεως λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας λόγω πταίσματος

18. Με τον πρώτο λόγο αναιρέσεως, οι δύο ανααιρεσιούσες ισχυρίζονται ότι οι ανααιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις στερούνται αιτιολογίας, καθόσον το Πρωτοδικείο δεν απάντησε στο επιχείρημά τους ότι απόφαση του ΟΕΔ που καταδικάζει την Κοινότητα συνιστά διαφορετική σε σχέση με τις περιπτώσεις Nakajima και Fediol εξαίρεση από την κατ' αρχήν αδυναμία επικλήσεως των συμφωνιών ΠΟΕ, στο πλαίσιο της οποίας πρέπει να αναγνωριστεί ότι οι ιδιώτες έχουν τη δυνατότητα επικλήσεως της εν λόγω αποφάσεως προκειμένου να αποδείξουν, προς τον σκοπό της αναγνωρίσεως της ευθύνης της

Κοινότητας, τον παράνομο χαρακτήρα της συμπεριφοράς της. Το Πρωτοδικείο περιορίστηκε να εξετάσει τη δυνατότητα εφαρμογής εν προκειμένω των απορρευσών από τις αποφάσεις Fediol και Nakajima δύο εξαιρέσεων από την αρχή της ελλείψεως αμέσου αποτελέσματος των συμφωνιών ΠΟΕ.

19. Ο ως άνω λόγος θα μπορούσε ευχερώς να απορριφθεί με το σκεπτικό ότι η άποψη αυτή όχι μόνο δεν αποτέλεσε το ουσιώδες στοιχείο της επιχειρηματολογίας των αναιρεσιουσών σχετικά με τον παράνομο χαρακτήρα της συμπεριφοράς της Κοινότητας, αλλά προβλήθηκε εντελώς παρεπιπτόντως ενώπιον του Πρωτοδικείου, σε υποσημείωση του δικογράφου της προσφυγής της FEDON και περί αυτού γίνεται λόγος μόνο σε δύο από τα 177 σημεία που περιλαμβάνει το δικόγραφο της προσφυγής της FIAMM. Πάντως, «η υποχρέωση του Πρωτοδικείου να αιτιολογεί τις αποφάσεις του δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως συνεπαγόμενη την υποχρέωσή του να απαντά λεπτομερώς σε κάθε προβαλλόμενο από ένα διάδικο επιχείρημα»¹⁰, ή την υποχρέωσή του «να εκθέτει αιτιολογία ακολουθούσα αναλυτικά έναν προς έναν όλους τους λόγους που προβάλλουν οι διάδικοι»¹¹. Το Πρωτοδικείο απέρριψε εμμέσως την άποψη των αναιρεσιουσών, εφόσον δεν αξιολόγησε την ενδεχόμενη επίπτωση αποφάσεως του ΟΕΔ παρά μόνο σε σχέση με τη δυνατότητα εφαρμογής των δύο συνήθων εξαιρέσεων από την αρχή της ελλείψεως αμέσου αποτελέσματος των κανόνων του ΠΟΕ¹².

20. Στην πραγματικότητα όμως, υπό το κάλυμμα της τυπικής πλημμέλειας της

ανεπαρκούς αιτιολογίας, οι αναιρεσιούσες αμφισβητούν το ίδιο το βάσιμο της ως άνω συλλογιστικής του Πρωτοδικείου, κατά την οποία η επίπτωση καταδικαστικής αποφάσεως του ΟΕΔ μπορεί να εξετασθεί και να αξιολογηθεί μόνο στο πλαίσιο του ελέγχου της συνδρομής των προϋποθέσεων εφαρμογής των δύο συνήθων εξαιρέσεων από την αρχή της μη δυνατότητας επικλήσεως του δικαίου του ΠΟΕ. Κατά τις αναιρεσιούσες, εκτός των εξαιρέσεων που προκύπτουν από τη νομολογία Fediol και Nakajima, θα πρέπει να είναι δυνατόν να γίνει επίκληση αποφάσεως του ΟΕΔ διαπιστώνουσας το ασύμβατο του κοινοτικού δικαίου με τους κανόνες του ΠΟΕ προκειμένου να αποδειχθεί ο παράνομος χαρακτήρας της συμπεριφοράς της Κοινότητας, εφόσον συντρέχουν σωρευτικώς οι ακόλουθες προϋποθέσεις: η έλλειψη νομιμότητας συνίσταται στη μη εκτέλεση από την Κοινότητα της εν λόγω αποφάσεως του ΟΕΔ εντός της εύλογης προθεσμίας που ετάχθη για τη συμμόρφωση· η έλλειψη νομιμότητας μπορεί να προβληθεί στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης· με αυτή την αγωγή αποζημιώσεως σκοπείται αποκατάσταση της ζημίας που προξένησε η εκ μέρους των εμπορικών εταιρών της Κοινότητας εφαρμογή αντιποίνων, για τα οποία ελήφθη άδεια από το ΟΕΔ συνεπεία της εν λόγω μη εκτελέσεως.

21. Προκειμένου να αξιολογήσω το λυσιτελές της επιχειρηματολογίας των αναιρεσιουσών ως προς το σημείο αυτό, νομίζω ότι είναι αναγκαίο να επανεξετάσω τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τη δυνατότητα επικλήσεως των διεθνών συμφωνιών, γενικώς, και του δικαίου του ΠΟΕ ειδικώς. Μόνη η υπόμνηση της σημασίας και των λόγων που στηρίζουν τη νομολογία αυτή θα παράσχει τη δυνατότητα να καθορισθεί αν πρέπει να εφαρμοστεί εν προκειμένω, με αποτέλεσμα να μην έχουν οι αναιρεσιούσες, όσον αφορά την αγωγή αποζημιώσεως και υπό τις ειδικές συνθήκες της υπό κρίση περιπτώσεως, τη δυνατότητα να επικαλεστούν την απόφαση του ΟΕΔ περί καταδίκης της Κοινότητας.

10 — Αποφάσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2003, C-197/99 P, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Σύλλογη 2003, σ. I-8461, σκέψη 81), και της 11ης Ιανουαρίου 2007, C-404/04 P, Technische Glaswerke Ilmenau κατά Επιτροπής (σκέψη 90).

11 — Απόφαση του Δικαστηρίου της 7ης Ιανουαρίου 2004, C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P και C-219/00 P, Aalborg Portland κ.λπ. κατά Επιτροπής (Σύλλογη 2004, σ. I-123).

12 — Βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Fedon (σκέψη 108) και Fiamm (σκέψη 113).

1. Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τη δυνατότητα επικλήσεως των διεθνών συμφωνιών

22. Η κοινοτική νομολογία για τη σημασία του δικαίου του ΠΟΕ στο πλαίσιο των ένδικων διαφορών δέχθηκε και εξακολουθεί να δέχεται έντονες επικρίσεις. Νομίζω ότι η αμφισβήτηση οφείλεται, τουλάχιστον εν μέρει, στο γεγονός ότι συχνά δεν ερμηνεύεται ορθώς. Ίσως η κατωτέρω παρουσίαση της νομολογίας αυτής θα παράσχει τη δυνατότητα άρσεως των παρεξηγήσεων.

23. Οι λύσεις στις οποίες κατέληξε η σχετική νομολογία δεν αποτελούν παρά την εφαρμογή στην ειδική περίπτωση των συμφωνιών ΠΟΕ των αρχών που διατύπωσε το Δικαστήριο σχετικά με τη δυνατότητα επικλήσεως στην κοινοτική έννομη τάξη των διεθνών συμφωνιών γενικώς. Προκαταρκτικώς υπενθυμίζω ότι οι συμφωνίες που συνάπτει τακτικά η Κοινότητα με τρίτα κράτη ή με διεθνείς οργανισμούς «δεσμεύουν τα όργανα της Κοινότητας και τα κράτη μέλη», σύμφωνα με το ίδιο το γράμμα του άρθρου 300, παράγραφος 7, ΕΚ (πρώην άρθρο 228, παράγραφος 7). Η διατύπωση αυτή συνιστά ταυτόχρονα υπόμνηση της δεσμευτικής νομικής ισχύος της συμφωνίας υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου και αναγνώριση της δεσμευτικής ισχύος των συμφωνιών αυτών στο κοινοτικό δίκαιο. Το Δικαστήριο συνήγαγε ευλόγως ότι οι ρήτρες μιας τέτοιας συμφωνίας¹³, όπως ακριβώς αυτές των μονομερών

πράξεων που εκδίδουν τα όργανα που έχουν συσταθεί με διεθνή συμφωνία και δεσμεύουν τις Κοινότητες¹⁴ «αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα, από της ενάρξεως της ισχύος τους, της κοινοτικής έννομης τάξεως». Με άλλους λόγους, οι διεθνείς συμφωνίες που συνήφθησαν σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο¹⁵ και που δεσμεύουν, κατά συνέπεια, τις Κοινότητες συνιστούν πηγή της κοινοτικής νομιμότητας. Από τα ανωτέρω το Δικαστήριο συνήγαγε ρητώς την υπεροχή τους έναντι των πράξεων του παραγωγού δικαίου¹⁶ και την αναγνώριση της κατ' αρχήν αρμοδιότητάς του να αποφαινεται επί ζητημάτων κύρους κοινοτικής πράξεως σε σχέση με διεθνή συμφωνία που δεσμεύει τις Κοινότητες¹⁷.

24. Επομένως, μπορεί να φανεί αντιφατική η πάγια νομολογία σχετικά με το δίκαιο του ΠΟΕ, κατά την οποία «οι συμφωνίες ΠΟΕ δεν περιλαμβάνονται, κατ' αρχήν, στους κανόνες βάσει των οποίων το Δικαστήριο ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων των κοινοτικών οργάνων»¹⁸. Πράγματι, πώς είναι δυνατό μια διεθνής συμφωνία να συνιστά ταυτόχρονα

13 — Βλ. αποφάσεις της 30ής Απριλίου 1974, 181/73, Haegeman (Συλλογή τόμος 1974, σ. 245, σκέψη 5) της 30ής Σεπτεμβρίου 1987, 12/86, Demirel (Συλλογή 1987, σ. 3719, σκέψη 7) γνώμη 1/91 της 14ης Δεκεμβρίου 1991 (Συλλογή 1991, σ. 1-6079, σκέψη 37), και απόφαση της 16ης Ιουνίου 1998, C-162/96, Racke (Συλλογή 1998, σ. 1-3655, σκέψη 41). Για τις συμφωνίες ΠΟΕ βλ., ειδικότερα, αποφάσεις της 10ης Ιανουαρίου 2006, C-344/04, International Air Transport Association (Συλλογή 2006, σ. 1-403, σκέψη 36), της 30ής Μαΐου 2006, C-459/03, Επιτροπή κατά Ιρλανδίας (Συλλογή 2006, σ. 1-4635, σκέψη 82) και της 11ης Σεπτεμβρίου 2007, C-431/05, Merck Genéricos Produtos Farmacéuticos (Συλλογή 2007, σ. 1-7001, σκέψη 31).

14 — Βλ. αποφάσεις της 14ης Νοεμβρίου 1989, 30/88, Ελλάδα κατά Επιτροπής (Συλλογή 1989, σ. 3711, σκέψη 13) της 20ής Σεπτεμβρίου 1990, C-192/89, Sevince (Συλλογή 1990, σ. 1-3461, σκέψη 9), και της 21ης Ιανουαρίου 1993, C-188/91, Deutsche Shell (Συλλογή 1993, σ. 1-363, σκέψη 17).

15 — Προς υπόμνηση της προϋποθέσεως αυτής, βλ. προτάσεις μου της 16ης Ιανουαρίου 2008 στην υπόθεση C-402/05 P, Kadı κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (που εκκρεμεί ακόμη ενώπιον του Δικαστηρίου, σημείο 23).

16 — Βλ. ακόμη, προσφάτως, απόφαση της 1ης Απριλίου 2004, C-286/02, Bellio F.lli (Συλλογή 2004, σ. 1-3465, σκέψη 33). Σχετικά με τις συμφωνίες GATT ή ΠΟΕ, βλ. απόφαση του Δικαστηρίου της 10ης Σεπτεμβρίου 1996, C-61/94, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1996, σ. 1-3989, σκέψη 52), και απόφαση International Air Transport Association κ.λπ., προπαρατεθείσα (σκέψη 35).

17 — Βλ. απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 1972, 21/72 έως 24/72, International Fruit Company κ.λπ. (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 279, σκέψεις 6 και 7).

18 — Αποφάσεις της 23ης Νοεμβρίου 1999, C-149/96, Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1999, σ. 1-8395, σκέψη 47) της 9ης Ιανουαρίου 2003, C-76/00 P, Petrotub και República (Συλλογή 2003, σ. 1-79, σκέψη 53) της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, C-93/02 P, Biret International κατά Συμβουλίου (Συλλογή 2003, σ. 1-10497, σκέψη 52) της 1ης Μαρτίου 2005, C-377/02, Van Parys (Συλλογή 2005, σ. 1-1465, σκέψη 39) της 27ης Σεπτεμβρίου 2007, C-351/04, Ikea Wholesale (Συλλογή 2007, σ. 1-7723, σκέψη 29) αποφάσεις του Πρωτοδικείου της 20ής Μαρτίου 2001, T-18/99, Cordis κατά Επιτροπής (Συλλογή 2001, σ. 11-913, σκέψη 50) της 3ης Φεβρουαρίου 2005, T-19/01, Chiquita Brands κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2005, σ. 11-315, σκέψη 114).

κανόνα της κοινοτικής έννομης τάξεως και να μην είναι παράμετρος ελέγχου της νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων;

α) Η προϋπόθεση που πρέπει να πληρούται ώστε να είναι δυνατή η επίκληση διεθνών συμφωνιών

25. Για να μπορεί να χρησιμεύσει ως κανόνας αναφοράς υπό το πρίσμα του οποίου εκτιμάται η νομιμότητα κοινοτικής πράξεως και, γενικότερα, για να είναι δυνατόν να ζητηθεί λυσιτελώς από τον δικαστή η εφαρμογή των ρητρών της, πρέπει ακόμη η διεθνής συμφωνία να είναι δεκτική εφαρμογής από τα δικαστήρια. Με άλλους λόγους, πρέπει να μπορεί να προβληθεί ενώπιον των δικαστηρίων, δηλαδή να «μπορεί να δημιουργήσει για τους πολίτες της Κοινότητας δικαίωμα να την επικαλεσθούν ενώπιον δικαστηρίου»¹⁹, δηλαδή να έχει «άμεσο αποτέλεσμα»²⁰.

26. Θεωρήθηκε ότι η εν λόγω προϋπόθεση του άμεσου αποτελέσματος αφορά και περιορίζεται στη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως επί του κύρους κοινοτικής πράξεως στο πλαίσιο της οποίας διατυπώθηκε αρχικώς. Στην απόφαση *International Fruit Company*, το Δικαστήριο έκρινε ρητώς ότι η προϋπόθεση άμεσου αποτελέσματος απαιτείται «στην περίπτωση κατά την οποία η έλλειψη κύρους προβάλλεται ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου»²¹. Η διατύπωση αυτή συνετέλεσε στη σύγχυση μεταξύ της δυνατότητας επικλήσεως των διεθνών συμφωνιών και του άμεσου

αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου²² και εξηγεί, χωρίς αμφιβολία, ορισμένες παρανοήσεις. Εν τούτοις, οι δύο έννοιες του άμεσου αποτελέσματος των διεθνών συμφωνιών και άμεσου αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου διαφέρουν μεταξύ τους.

ι) Η έννοια του άμεσου αποτελέσματος διεθνούς συμφωνίας

27. Οι δύο έννοιες του άμεσου αποτελέσματος των διεθνών συμφωνιών και του άμεσου αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου αξιολογούνται διαφορετικά. Είναι γνωστό ότι από το αντικείμενο και την οικονομία της ιδρυτικής Συνθήκης της Κοινότητας προκύπτει ότι το κοινοτικό δίκαιο στο σύνολό του έχει την ικανότητα να παράγει άμεσο αποτέλεσμα, ικανότητα που επιβεβαιώνεται όταν ο επίμαχος κοινοτικός κανόνας είναι σαφής, ακριβής και άνευ επιφυλάξεων²³. Δεν ισχύει το ίδιο για τις διεθνείς συμφωνίες που δεσμεύουν τις Κοινότητες. Μπορεί να αναγνωριστεί στη συμφωνία άμεσο αποτέλεσμα από τα μέρη που την υπογράφουν, εφόσον συμφώνησαν περί αυτού, όπως μπορούν να συμφωνήσουν και περί του αντιθέτου. Πράγματι, «σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου, τα κοινοτικά όργανα που είναι αρμόδια για τη διαπραγμάτευση και τη σύναψη συμφωνιών με τις τρίτες χώρες, είναι ελεύθερα να συμφωνήσουν με τις χώρες αυτές τα αποτελέσματα που οι διατάξεις της συμφωνίας πρέπει να παράγουν στην εσωτερική έννομη τάξη των συμβαλλομένων μερών»²⁴.

19 — Απόφαση *International Fruit Company* κ.λπ., προπαρατεθείσα (σκέψη 8)· βλ. επίσης, στο πνεύμα αυτό, απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2000, C-300/98 και C-392/98, *Dior* κ.λπ. (Συλλογή 2000, σ. I-11307, σκέψη 44)· προπαρατεθείσες αποφάσεις *Cordis* κατά Επιτροπής (σκέψη 46), και *Chiquita Brands* κ.λπ. κατά Επιτροπής (σκέψη 114).

20 — Προπαρατεθείσα απόφαση *Dior* κ.λπ. (σκέψη 45).

21 — Προπαρατεθείσα απόφαση *International Fruit Company* κ.λπ. (σκέψη 8).

22 — Όπως υπενθύμισε, μεταξύ άλλων, ο Rideau, J., «Les accords internationaux dans la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes», *RGDIP*, 1990, σ. 289, ιδίως σ. 357).

23 — Βλ. απόφαση του Δικαστηρίου της 5ης Φεβρουαρίου 1963, 26/62, *van Gend & Loos* (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 863).

24 — Προπαρατεθείσα απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (σκέψη 34)· βλ., ήδη, απόφαση του Δικαστηρίου της 26ης Οκτωβρίου 1982, 104/81, *Kupferberg* (Συλλογή 1982, σ. 3641, σκέψη 17).

Εάν η συμφωνία δεν ρυθμίζει ρητώς το ζήτημα αυτό, εναπόκειται στον δικαστή εκάστου συμβαλλομένου μέρους να το επιλύσει²⁵. Επομένως, από τη νομολογία του Δικαστηρίου συνάγεται ότι μια διεθνής συμφωνία έχει άμεσο αποτέλεσμα στην κοινοτική έννομη τάξη μόνον υπό τη διττή προϋπόθεση ότι το γράμμα, η φύση και η οικονομία της δεν εμποδίζουν την επίκλησή της και ότι οι ρήτρες που προβάλλονται είναι, υπό το πρίσμα τόσο του αντικειμένου και του σκοπού της συμφωνίας όσο και του περιεχομένου της, ακριβών ακριβείς και απαλλαγμένες αιρέσεων, δηλαδή περιλαμβάνουν σαφή και συγκεκριμένη υποχρέωση που δεν εξαρτάται, όσον αφορά την εκτέλεσή της ή τα αποτελέσματά της, από την έκδοση μεταγενέστερης πράξεως²⁶.

ii) Η σημασία της προϋποθέσεως αμέσου αποτελέσματος των διεθνών συμφωνιών

28. Οι δύο έννοιες διαφέρουν και ως προς το περιεχόμενό τους. Πράγματι, από την απόφαση Γερμανία κατά Συμβουλίου προκύπτει ότι το άμεσο αποτέλεσμα διεθνούς συμφωνίας δεν αποτελεί προϋπόθεση μόνον της δυνατότητας επίκλησεως διεθνούς συμφωνίας ενώπιον του εθνικού δικαστή αλλά και ενώπιον του κοινοτικού δικαστή, ότι δηλαδή η προϋπόθεση αυτή έχει εφαρμογή όποια και αν είναι η φύση του ενδίκου βοηθήματος προς στήριξη του οποίου προβάλλεται λόγος που αντλείται από την παράβαση διεθνούς συμφωνίας. Από την εν λόγω απόφαση προκύπτει επίσης ότι η ως άνω

προϋπόθεση έχει εφαρμογή όποια και αν είναι η ιδιότητα του προσφεύγοντος, είτε πρόκειται για ιδιώτη είτε για προνομιούχο διάδικο²⁷.

29. Για τον λόγο αυτόν, προκειμένου περί των συμφωνιών ΠΟΕ, ο κοινοτικός δικαστής αρνήθηκε τη δυνατότητα επικλήσεώς τους τόσο στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής επί του κύρους κοινοτικής πράξεως²⁸ όσο και στο πλαίσιο προσφυγής ακυρώσεως²⁹ ή αγωγής αποζημιώσεως³⁰. Αρνήθηκε να αποφανθεί επί του λόγου που αντλείται από την παραβίαση του δικαίου του ΠΟΕ, είτε αυτός προβλήθηκε από ιδιώτη είτε από κράτος μέλος.

30. Μολονότι η υπ' αυτή την έννοια ερμηνεία της προϋποθέσεως αμέσου αποτελέσματος των διεθνών συμφωνιών δέχθηκε επικρίσεις από μερίδα της θεωρίας, εντούτοις είναι πλήρως δικαιολογημένη. Ως θεματοφύλακας της κοινοτικής έννομης τάξεως, το Δικαστήριο οφείλει, στην περίπτωση κατά την οποία γίνεται επίκληση κανόνα που απορρέει από τη διεθνή έννομη τάξη, να καθορίζει τα αποτελέσματά του κατά συνολικό και ενιαίο τρόπο, ο οποίος να ισχύει για το σύνολο της κοινοτικής έννομης τάξεως. Επομένως, γίνεται ευχερώς αντιληπτό ότι είναι αναγκαία η προϋπόθεση του αμέσου αποτελέσματος διεθνούς συμφωνίας ανεξαρτήτως του είδους του ενδίκου βοηθήματος και της ιδιότητας του προσφεύγοντος, είτε η διαφορά άγεται ενώπιον του εθνικού είτε ενώπιον του κοινοτικού δικαστή³¹.

25 — Όπ.π.

26 — Βλ. απόφαση της 29ης Απριλίου 1982, 17/81, Pabst & Richarz (Συλλογή 1982, σ. 1331, σκέψη 27)· προπαραθεθείσες αποφάσεις Kupferberg (σκέψεις 22 και 23), Demirel (σκέψη 14), καθώς και προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Darmon, στην ίδια υπόθεση, οι οποίες περιλαμβάνουν σύνθεση του συνόλου της νομολογίας ως προς το σημείο αυτό (σημείο 18)· προπαραθεθείσες αποφάσεις Racke (σκέψη 31), Dior κ.λπ. (σκέψη 42), και International Air Transport Association (σκέψη 39)· βλ. και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα Kokott στην υπόθεση C-308/06, The International Association of Independent Tanker Owners κ.λπ. (απόφαση της 3ης Ιουνίου 2008, εκκρεμεί ενώπιον του Δικαστηρίου, σημείο 48).

27 — Απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 1994, C-280/93, Γερμανία κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1994, σ. I-4973, σκέψεις 103 έως 112).

28 — Βλ. προπαραθεθείσα απόφαση Van Paros· βλ. ήδη, σε σχέση με την GATT, προπαραθεθείσα απόφαση International Fruit Company κ.λπ.

29 — Βλ. προπαραθεθείσα απόφαση της 23ης Νοεμβρίου 1999, Πορτογαλία κατά Συμβουλίου.

30 — Βλ., για παράδειγμα, προπαραθεθείσα απόφαση Cordis κατά Επιτροπής (σκέψεις 44 έως 60).

31 — Όπως ορισμένοι θεωρητικοί (βλ. Kovar R., «Les accords liant les CE et l'ordre juridique communautaire», *RMC* 1974, σ. 352, ιδίως σ. 358-359) ή μέλη του Δικαστηρίου (Joliet R., *Le droit institutionnel des Communautés européennes-Les institutions-Les sources-Les rapports entre ordres juridiques*, Λιέγη, 1983, ιδίως σ. 256-257) είχαν αντιληφθεί εξ αρχής.

31. Επομένως, εφόσον η προϋπόθεση του αμέσου αποτελέσματος των διεθνών συμφωνιών και η προϋπόθεση του αμέσου αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου διακρίνονται σαφώς μεταξύ τους τόσο λόγω του περιεχομένου τους όσο και λόγω της σημασίας τους, θα ήταν ασφαλώς προτιμότερο, για να αποφεύγεται κάθε ατυχής σύγχυση, να χρησιμοποιούνται στο μέλλον διαφορετικοί όροι για τον προσδιορισμό τους και, όσον αφορά τις διεθνείς συμφωνίες, να γίνεται στο εξής, αποκλειστικώς, λόγος για τη δυνατότητα επικλήσεώς τους.

iii) Η δυνατότητα επικλήσεως του δικαίου του ΠΟΕ

32. Εφαρμόζοντας αυτά τα κριτήρια αναλύσεως στην GATT, το Δικαστήριο είχε κρίνει ότι η μεγάλη ελαστικότητα των διατάξεων της και η αρχή των διαπραγματεύσεων βάσει αμοιβαίων και ευνοϊκών για όλα τα μέρη διευθετήσεων στην οποία στηρίζεται απέκλειαν τη δυνατότητα επικλήσεώς της³². Με άλλους λόγους, από το πνεύμα, την οικονομία και το γράμμα της Συμφωνίας δεν συνάγεται δέσμευση των συμβαλλομένων μερών να αναγνωρίσουν στους κανόνες της άμεσο αποτέλεσμα³³. Είναι γνωστό ότι το Δικαστήριο κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα όσον αφορά τις συμφωνίες ΠΟΕ³⁴, ενώ υποστηρίχθηκε και η αντίθετη άποψη, λαμβανομένου υπόψη του ενισχυμένου μηχανισμού επιλύσεως των διαφορών που οι συμφωνίες αυτές έθεσαν σε εφαρμογή. Προκειμένου να μην αναγνωρίσει στο δίκαιο του ΠΟΕ, στο σύνολό του, άμεσο αποτέλεσμα, το Δικαστήριο στηρίχθηκε στις ακόλουθες δύο σκέψεις.

32 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση International Fruit Company κ.λπ.

33 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Γερμανία κατά Συμβουλίου (σκέψη 110).

34 — Στην προπαρατεθείσα απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου.

33. Πρώτον, παρά τη δικαστικοποίηση του συστήματος επιλύσεως των διαφορών, η συμφωνία αφήνει ακόμη μεγάλο περιθώριο στη διαπραγμάτευση μεταξύ μερών, ακόμη και σε περίπτωση μη εκτελέσεως εκ μέρους του οικείου μέλους των αποφάσεων και συστάσεων του οργάνου επιλύσεως των διαφορών. Κατά συνέπεια, το να επιβληθεί στα δικαιοδοτικά όργανα η υποχρέωση να μην εφαρμόσουν τους εσωτερικούς κανόνες που είναι ασύμβατοι προς τις ρήτρες της συμφωνίας θα στερούσε τα κοινοτικά όργανα από αυτή τη δυνατότητα λύσεως κατόπιν διαπραγματεύσεων.

34. Δεύτερον, ορισμένοι εμπορικοί εταίροι της Κοινότητας αρνούνται κάθε δυνατότητα επικλήσεως της Συμφωνίας. Πρέπει να αναγνωρισθεί η ίδια ελευθερία δράσεως στα νομοθετικά και εκτελεστικά όργανα της Κοινότητας, διότι άλλως ενδέχεται να ανατραπεί η ισορροπία στην εφαρμογή των κανόνων του ΠΟΕ, μολονότι ο ΠΟΕ στηρίζεται στην αρχή των αμοιβαίων και ευνοϊκών για όλα τα μέρη διευθετήσεων.

35. Συνοψίζοντας, από τις σκέψεις αυτές προκύπτει ότι οι συμφωνίες ΠΟΕ πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι αφήνουν περιθώριο πολιτικής ελευθερίας στα κοινοτικά όργανα στο πλαίσιο του ΠΟΕ, το οποίο θα περιόριζε η αναγνώριση αμέσου αποτελέσματος στις εν λόγω συμφωνίες. Το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν μπορεί, στον τομέα αυτόν, να αντιποιηθεί τις προνομίες των πολιτικών οργάνων, διότι, άλλως, θα εθίγεται η θεσμική ισορροπία μεταξύ των οργάνων.

36. Το βάσιμο της επιχειρηματολογίας αυτής απετέλεσε, ως γνωστόν, αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων στη θεωρία³⁵ και ενίοτε αμφισβητήθηκε από τους γενικούς εισαγγελείς³⁶. Θωρήθηκε ίσως ότι τελεί σε αντίφαση προς τη συλλογιστική που ανέπτυξε προηγουμένως το Δικαστήριο σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα διαφόρων διεθνών συμφωνιών³⁷. Πάντως, το συναχθέν εκ της ανωτέρω ανάλυσης συμπέρασμα περί ελλείψεως αμέσου αποτελέσματος του δικαίου του ΠΟΕ επιβεβαιώνεται έκτοτε παγίως από τη νομολογία.

37. Το γεγονός όμως ότι δεν μπορεί να γίνει επίκληση του δικαίου του ΠΟΕ ενώπιον των δικαστηρίων δεν σημαίνει ότι το δίκαιο αυτό δεν αποτελεί τμήμα της κοινοτικής έννομης τάξεως. Από την άποψη αυτή, η διατύπωση που χρησιμοποίησε το Δικαστήριο στην απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου είναι αναμφιβόλως ατυχής. Δημιουργεί την εσφαλμένη εντύπωση ότι μια διεθνής συμφωνία δεν αποτελεί τμήμα του συνόλου των κανόνων δικαίου της κοινοτικής έννομης τάξεως, ενώ πρόκειται απλώς για ένα ζήτημα ενδικασιμότητας του εν λόγω κανόνα, που απόκειται στον δικαστή να διαπιστώσει. Είναι άλλωστε αυτό που στην πραγματικότητα, έστω και αδέξια, θέλησε να πει το Δικαστήριο. Αρνείται, πράγματι, να περιλάβει τις

συμφωνίες ΠΟΕ στους κανόνες βάσει των οποίων ελέγχει τη νομιμότητα των κοινοτικών πράξεων διότι, λαμβανομένου υπόψη του χαρακτήρα των κανόνων του ΠΟΕ, δεν μπορεί να «γίνει δεκτό ότι αποτελεί ευθέως καθήκον του κοινοτικού δικαστή να διασφαλίζει τη συμφωνία του κοινοτικού δικαίου με τους εν λόγω κανόνες»³⁸. Επομένως, η νομολογία αυτή δεν πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι δεν αναγνωρίζει την ιδιότητα της πηγής του κοινοτικού δικαίου στους κανόνες του ΠΟΕ αλλά ότι αφορά την ενδικασιμότητά τους. Διαφορετικά πώς θα ερμηνευθεί το γεγονός ότι η έλλειψη ενδικασιμότητας είναι μόνο μερική; Πράγματι, μόνο στο μέτρο που η δικαστική εφαρμογή του δικαίου του ΠΟΕ θα έθιγε την πολιτική ελευθερία των κοινοτικών θεσμικών οργάνων στο πλαίσιο του ΠΟΕ, αποκλείεται η λυσιτελής επίκληση του δικαίου αυτού ενώπιον του Δικαστηρίου.

β) Οι εξαιρέσεις από την αρχή ότι δεν είναι δυνατή η επίκληση των κανόνων του ΠΟΕ

35 — Από μια πολύ πλούσια βιβλιογραφία εντοπίζονται ιδίως Eeckhout, P., «The domestic legal status of the WTO Agreement: interconnecting legal systems», *CMLR* 1997, σ. 11· Kuijper, P. J., και Bronckers, M., «WTO law in the European Court of justice», *CMLR* 2005, σ. 1313 Peers, S., «Fundamental Right or political Whim? WTO Law and the European Court of Justice», εις G. de Burca/Scott, *The EU and WTO*, 2001, σ. 111.

36 — Βλ., μεταξύ άλλων, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Saggio στην υπόθεση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου, προπαρατεθείσα, και προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Tesauro στην υπόθεση Hermès (απόφαση της 16ης Ιουνίου 1998, C-53/96, Συλλογή 1998, σ. I-3606, σημεία 28 έως 37).

37 — Αρκεί να συγκριθεί η συλλογιστική αυτή με την ανάλυση του Δικαστηρίου στην προπαρατεθείσα απόφαση Kupferberg σε σχέση με άλλη διεθνή συμφωνία (σκέψεις 17 έως 22).

38. Η κοινοτική νομολογία διαμόρφωσε ορισμένες εξαιρέσεις από την αρχή ότι δεν είναι δυνατή η επίκληση του δικαίου του ΠΟΕ, οι οποίες στηρίχθηκαν ακριβώς στο γεγονός ότι το δίκαιο του ΠΟΕ συνιστά μέρος της κοινοτικής έννομης τάξεως. Οι

38 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (σκέψεις 46 και 47), και Van Parys (σκέψη 53).

εξαιρέσεις αυτές μάλιστα έγιναν δεκτές για τους ίδιους λόγους για τους οποίους κρίθηκε ότι, κατ' αρχήν, δεν είναι δυνατή η επίκληση των κανόνων του ΠΟΕ. Οι εξαιρέσεις αυτές είναι τριών ειδών.

39. Πρώτον, οι κοινοτικές πράξεις³⁹ όπως και τα εθνικά μέτρα⁴⁰ πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα προς το δίκαιο του ΠΟΕ. Η υποχρέωση αυτή δεν μπορεί, πάντως, να περιορίσει τις δυνατότητες διαπραγματεύσεως των θεσμικών οργάνων σε περίπτωση διαφοράς με τους εταίρους τους του ΠΟΕ. Αυτό είναι προφανές όταν η ως άνω υποχρέωση αφορά το εθνικό δίκαιο. Είναι επίσης αληθές όταν έχει εφαρμογή στις κοινοτικές πράξεις. Η σύμφωνη ερμηνεία επιβάλλεται, πράγματι, μόνο στο μέτρο του δυνατού. Με τον τρόπο αυτόν διαμορφώνεται η δυνατότητα για τα θεσμικά όργανα, με την έκδοση ή τη διατήρηση σε ισχύ πράξεως σαφώς αντίθετης προς το δίκαιο του ΠΟΕ, να προτιμήσουν την οδό της λύσεως κατόπιν διαπραγματεύσεως.

40. Δεύτερον, οι συμφωνίες μπορούν να χρησιμεύσουν και ως βάση για την κατάδίκη κράτους μέλους στο πλαίσιο προσφυγής λόγω παραβάσεως⁴¹. Τούτο, επίσης, γίνεται ευχερώς κατανοητό. Η έλλειψη κοινοτικής πράξεως αντίθετης προς το δίκαιο του ΠΟΕ εκφράζει τη βούληση των θεσμικών οργάνων να συμμορφωθούν προς το δίκαιο αυτό. Επομένως, ένα κράτος μέλος δεν μπορεί μονομερώς να απαλλαγεί από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το δίκαιο αυτό. Και η κατάδίκη του ουδόλως επηρεάζει τη δυνατότητα των θεσμικών οργάνων να παρεκκλίνουν στο

μέλλον από τον κανόνα του ΠΟΕ, ο οποίος απετέλεσε το έρεισμα της καταδίκης, επιλέγοντας τη λύση κατόπιν διαπραγματεύσεως.

41. Τέλος, ο λόγος που αντλείται από την παραβίαση του δικαίου του ΠΟΕ είναι παραδεκτός, και όταν προβάλλεται προς στήριξη της αμφισβητήσεως της νομιμότητας κοινοτικής πράξεως σε δύο περιπτώσεις⁴²: είτε στην περίπτωση κατά την οποία η Κοινότητα είχε την πρόθεση να προβεί στην εκπλήρωση ιδιαίτερης υποχρεώσεως που έχει αναλάβει στο πλαίσιο του ΠΟΕ⁴³ είτε στην περίπτωση κατά την οποία η κοινοτική πράξη, παραπέμποντας ρητώς σε συγκεκριμένες διατάξεις των συμφωνιών ΠΟΕ, παρέσχε στους διαδίκους το δικαίωμα να την επικαλεστούν⁴⁴. Πράγματι, εφόσον οι συμφωνίες ΠΟΕ δεν υποχρεώνουν ούτε ρητώς ούτε ερμηνευόμενες υπό το πρίσμα του αντικειμένου και του σκοπού τους τα μέρη που τις υπέγραψαν να τους αναγνωρίσουν άμεσο αποτέλεσμα εντός των εθνικών εννόμων τάξεών τους, εναπόκειται σε έκαστο εξ αυτών να προσδιορίσει ελεύθερα τα κατάλληλα νομικά μέσα για την εξασφάλιση της καλόπιστης εκτελέσεώς τους στην έννομη τάξη του⁴⁵, δηλαδή να αποφασίσει αν προτίθεται να παράσχει στους ιδιώτες το δικαίωμα να επικαλούνται τις ρήτρες της. Οι δυο προμνημονευθείσες περιπτώσεις συνιστούν την έκφραση της σχετικής βουλήσεως της Κοινότητας. Με τον τρόπο αυτόν, γνωστοποιεί ότι προτίθεται να συμμορφωθεί προς το δίκαιο του ΠΟΕ, στερούμενη έτσι οικειοθελώς της διακριτικής ευχέρειας κατά την εφαρμογή των κανόνων του ΠΟΕ την οποία διαθέτουν ορισμένα συμβαλλόμενα μέρη τα οποία αρνούνται να αναγνωρίσουν οποιοδήποτε άμεσο αποτέλεσμα στους εν λόγω κανόνες.

39 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 1996, Επιτροπή κατά Γερμανίας (σκέψη 52)· απόφαση της 7ης Ιουνίου 2007, C-335/05, *Rizeni Letového Provozu* (Συλλογή 2007, σ. I-4307, σκέψη 16)· προπαρατεθείσα απόφαση *Merck Genéricos Produtos Farmacéuticos* (σκέψη 35).

40 — Βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις *Hermès* (σκέψη 28) και *Dior κ.λπ.* (σκέψη 47).

41 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Επιτροπή κατά Γερμανίας.

42 — Υπομνησθείσες, μεταξύ άλλων, στην προπαρατεθείσα απόφαση *Πορτογαλία κατά Συμβουλίου* (σκέψη 49).

43 — Είναι η περίπτωση *Nakajima*. Για μια εφαρμογή της περίπτωσης αυτής, βλ. προπαρατεθείσα απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2003, *Petrotrub και Republica* (σκέψεις 52 έως 56).

44 — Είναι η περίπτωση *Fediol*.

45 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Πορτογαλία κατά Συμβουλίου* (σκέψη 35).

2. Οι συνέπειες καταδικαστικής για την Κοινότητα απόφασης του ΟΕΔ

42. Η επιχειρηματολογία των αναιρεσιδουσών εντάσσεται στο πλαίσιο που καθορίζει η νομολογία αυτή. Το Δικαστήριο καλείται να καθορίσει αν και σε ποιο μέτρο απόφαση του ΟΕΔ διαπιστώνουσα το ασύμβατο κοινοτικής ρυθμίσεως προς ρήτρα των συμφωνιών ΠΟΕ μπορεί επίσης να κάμψει την αρχή ότι δεν είναι δυνατή η επίκληση των εν λόγω συμφωνιών και ότι αποκλείεται, κατά συνέπεια, κάθε έλεγχος της συμβατότητας του παράγωγου κοινοτικού δικαίου προς τις συμφωνίες αυτές. Προς τον σκοπό αυτόν, εμμένουν στον δεσμευτικό χαρακτήρα της απόφασης του ΟΕΔ υποστηρίζοντας ότι μπορούν να την επικαλεστούν και να καταγγείλουν τη μη εκτέλεσή της, ενώ δεν είναι δυνατόν να γίνει επίκληση των ίδιων των συμφωνιών ΠΟΕ. Προβαλλόμενη με τον τρόπο αυτόν, η επιχειρηματολογία είναι αναμφίβολως ατυχής. Όπως ορθώς αντέταξε το Συμβούλιο, μια απόφαση του ΟΕΔ δεν μπορεί να παραγάγει ευρύτερα αποτελέσματα από τους κανόνες του ΠΟΕ των οποίων την παράβαση διαπίστωσε. Το ερώτημα στο οποίο καλείται να απαντήσει το Δικαστήριο είναι, κατά συνέπεια, ακριβέστερα αν, για να επαναλάβω τη διατύπωση του Πρωτοδικείου στις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις, «οι συμφωνίες ΠΟΕ παρέχουν στους πολίτες της Κοινότητας το δικαίωμα να επικαλούνται τις εν λόγω συμφωνίες ενώπιον των δικαστηρίων προκειμένου να αμφισβητήσουν το κύρος μιας κοινοτικής ρυθμίσεως στην περίπτωση που το ΟΕΔ έχει αποφανθεί ότι τόσο η ως άνω ρύθμιση όσο και η μεταγενέστερη ρύθμιση που θέσπισε η Κοινότητα προκειμένου, ιδίως, να συμμορφωθεί προς τους επίμαχους κανόνες του ΠΟΕ, ήσαν ασύμβατες προς τους τελευταίους»⁴⁶.

46 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψη 108) και Fedon (σκέψη 101).

43. Οι αναιρεσιδουσες προσάπτουν στο Πρωτοδικείο ότι, με τις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις, απήντησε αρνητικά. Πάντως, αποφαινόμενος με τον τρόπο αυτόν, ο πρωτοβάθμιος δικαστής ακολούθησε απλώς την προηγούμενη νομολογιακή κατεύθυνση. Πράγματι, το Δικαστήριο είχε ήδη υπαινιχθεί ότι δεν μπορεί να υφίσταται δυνατότητα επικλήσεως απόφασης του ΟΕΔ ανεξαρτήτως της δυνατότητας επικλήσεως των κανόνων του ΠΟΕ⁴⁷. Βεβαίως, το ερώτημα αν μια απόφαση του ΟΕΔ περί καταδίκης της Κοινότητας μπορεί να κάμψει την αρχή της αδυναμίας επικλήσεως του δικαίου του ΠΟΕ παραμένει αναπάντητο. Και είναι αληθές ότι το Δικαστήριο φάνηκε στο σημείο αυτό, αρχικώς, να αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο αυτό, αφού προσήψε στο Πρωτοδικείο ότι δεν απάντησε στο επιχείρημα ότι τα έννομα αποτελέσματα απόφασης του ΟΕΔ έναντι της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «μπορούσαν να θέσουν εν αμφιβόλω την εκτίμησή του ότι οι κανόνες του ΠΟΕ δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα και να δικαιολογήσουν την άσκηση, εκ μέρους του κοινοτικού δικαστή, ελέγχου νομιμότητας των οδηγιών [...] με γνώμονα τους κανόνες αυτούς, στο πλαίσιο εκδικάσεως αγωγής αποζημιώσεως που άσκησε η αναιρεσιδουσα»⁴⁸. Το ενδεχόμενο αυτό όμως αποκλείστηκε γρήγορα, εφόσον ο κοινοτικός δικαστής έκρινε ότι η ασυμβατότητα κοινοτικής πράξεως προς το δίκαιο του ΠΟΕ, ακόμη και αν έχει διαπιστωθεί με απόφαση του ΟΕΔ, μπορεί να προβληθεί στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής επί του κύρους⁴⁹ ή προς στήριξη αγωγής αποζημιώσεως⁵⁰, παρά το γεγονός ότι οι κανόνες του

47 — Πράγματι, το Δικαστήριο έχει ήδη διευκρινίσει ότι το γεγονός ότι ένας διάδικος ισχυρίζεται ότι δεν λαμβάνεται υπόψη ο δεσμευτικός για την Κοινότητα χαρακτήρας απόφασης του ΟΕΔ ισοδυναμεί με το να προβάλλει παράβαση του δεσμευτικού αποτελέσματος της συμφωνίας ΠΟΕ, πράγμα που είναι δυνατό μόνο σε περίπτωση άμεσου αποτελέσματος και της συμφωνίας αυτής (βλ. απόφαση του Δικαστηρίου της 14ης Οκτωβρίου 1999, C-104/97 P, Atlanta κατά Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Συλλογή 1999, σ. I-6983, σκέψεις 17 έως 23).

48 — Προπαρατεθείσα απόφαση Biret International κατά Συμβουλίου (σκέψη 57).

49 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Van Parys.

50 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση του Πρωτοδικείου Chiquita Brands κ.λπ. κατά Επιτροπής.

ΠΟΕ δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα, μόνο στο στενό πλαίσιο που οριοθετούν οι αποφάσεις Nakajima και Fediol.

44. Οι FIAMM και FEDON δεν αγνοούν τη νομολογία αυτή. Εμμένουν, πάντως, στις ιδιομορφίες της περιπτώσεώς τους σε σχέση με προηγούμενες περιπτώσεις για να διεκδικήσουν διαφορετική λύση. Στην προοπτική αυτή, ισχυρίζονται ότι το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί επί της δυνατότητας επικλήσεως της αποφάσεως του ΟΕΔ μετά την πάροδο της εύλογης προθεσμίας που προβλέπεται για τη συμμόρφωση προς αυτήν, προκειμένου να επιτύχουν την αποκατάσταση των ζημιών που πράγματι υπέστησαν συνεπεία των αντιποίνων. Επομένως, πρόκειται για περίπτωση που δεν έχει αντιμετωπισθεί μέχρι τώρα, στο μέτρο που η απόφαση Van Parrys αφορούσε τη δυνατότητα επικλήσεως αποφάσεως του ΟΕΔ προκειμένου να εκτιμηθεί, στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής, το κύρος κοινοτικής πράξεως· η προπαρατεθείσα απόφαση επί της υποθέσεως Chiquita Brands αφορούσε βεβαίως αίτημα αποκαταστάσεως της ζημίας που προκάλεσε η επί μακρόν παράβαση των κανόνων του ΠΟΕ, η οποία διαπιστώθηκε από το ΟΕΔ, αλλά η ενάγουσα είχε ζητήσει μόνον την εφαρμογή της εξαιρέσεως Nakajima.

45. Η εκτίμηση του βασίμου της επιχειρηματολογίας των αναιρεσειουσών επιβάλλει την εξέταση των λόγων που επέβαλαν τον κατ' αρχήν αποκλεισμό της δυνατότητας επικλήσεως του δικαίου του ΠΟΕ. Υπενθυμίζω ότι, λαμβανομένης υπόψη της φύσεως και της οικονομίας τους εν γένει, δεν έχει αναγνωριστεί, κατ' αρχήν, η δυνατότητα επικλήσεως των συμφωνιών ΠΟΕ, στο σύνολό τους, και δεν μπορούν να εφαρμοστούν οι κανόνες ΠΟΕ στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας παρά μόνο στο μέτρο που αυτό δεν επηρεάζει ούτε τις δυνατότητες διαπραγματεύσεως που διαμορφώνουν οι συμφωνίες ΠΟΕ για τα μέρη που τις έχουν υπογράψει ακόμη και σε περίπτωση διαφοράς, ούτε την αμοιβαιότητα και την ισορροπία κατά την εφαρμογή των δεσμεύσεων που έχουν αναληφθεί δυνάμει του ΠΟΕ· δηλαδή,

συνοψίζοντας, μόνο στο μέτρο που αυτό δεν περιορίζει την πολιτική ελευθερία που η φύση και η οικονομία των συμφωνιών ΠΟΕ αφήνουν στα συμβαλλόμενα μέρη σε σχέση με την εφαρμογή των ρητρών των εν λόγω συμφωνιών. Πρέπει, επομένως, να καθορισθεί αν, στο ειδικό πλαίσιο των επίμαχων υποθέσεων, η αναγνώριση της δυνατότητας των αναιρεσειουσών να επικαλεσθούν την απόφαση του ΟΕΔ για να αποδείξουν τον παράνομο χαρακτήρα της συμπεριφοράς της Κοινότητας προκειμένου να τους επιδικασθεί αποζημίωση για τη ζημία που υπέστησαν λόγω του πρόσθετου δασμού που επέβαλαν οι Ηνωμένες Πολιτείες ως αντίποινα για τη μη εκτέλεση από την Κοινότητα της αποφάσεως του ΟΕΔ θίγει την πολιτική ελευθερία των κοινοτικών νομοθετικών και εκτελεστικών οργάνων στο πλαίσιο του ΠΟΕ.

46. Στην προοπτική αυτή, το πρώτο ερώτημα αφορά τη διασφάλιση αυτής της πολιτικής ελευθερίας στις ειδικές περιστάσεις των υπό κρίση περιπτώσεων. Η απάντηση θα ήταν σίγουρα θετική στην περίπτωση κατά την οποία η εύλογη προθεσμία για την εκτέλεση της αποφάσεως του ΟΕΔ δεν είχε ακόμη εκπνεύσει. Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι «ο κοινοτικός δικαστής δεν θα μπορούσε να ασκήσει έλεγχο νομιμότητας των επίμαχων κοινοτικών πράξεων, ιδίως στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως κατά το άρθρο 178 της Συνθήκης, διότι, άλλως, θα καθίστατο άνευ αντικειμένου η χορήγηση εύλογης προθεσμίας συμμορφώσεως προς τις συστάσεις ή αποφάσεις του ΟΕΔ, η οποία προβλέπεται στο πλαίσιο του συστήματος επιλύσεως των διαφορών βάσει των συμφωνιών ΠΟΕ»⁵¹. Ακριβώς όμως, όπως ορθώς υπογραμμίζουν οι FIAMM και FEDON, η εύλογη προθεσμία που είχε χορηγηθεί στην Κοινότητα για να συμμορφωθεί προς την απόφαση του ΟΕΔ εξέπνευσε την 1η Ιανουαρίου 1999 και, με την απόφαση της 19ης Απριλίου 1999, το ΟΕΔ διαπίστωσε

51 — Προπαρατεθείσα απόφαση Biret International κατά Συμβουλίου (σκέψη 62).

ότι την 1η Ιανουαρίου 1999 εξακολουθούσε να υφίσταται η ασυμβατότητα της κοινοτικής ρυθμίσεως προς τους κανόνες ΠΟΕ. Επομένως, κατά τους ισχυρισμούς των αναιρεσιουσών, εφόσον δεν είχε συνομολογηθεί κανένα ικανοποιητικό αντισταθμιστικό αντάλλαγμα εντός των 20 ημερών που ακολούθησαν την ημερομηνία εκπνοής της εύλογης προθεσμίας, όπως παρείχε τη δυνατότητα το άρθρο 22, παράγραφος 2, του ΜΕΔ, η Κοινότητα δεν μπορούσε πλέον να αναζητήσει λύσεις κατόπιν διαπραγματεύσεων. Δεν είχε πλέον άλλη επιλογή από το να συμμορφωθεί στην απόφαση του ΟΕΔ ή να εκτεθεί σε αντίποινα αρνούμενη να το πράξει. Η συζήτηση αφορά τελικώς, ως φαίνεται, τη δεσμευτική ισχύ της αποφάσεως του ΟΕΔ: επιβάλλει ο ΜΕΔ την πλήρη εφαρμογή των αποφάσεων και συστάσεων του ΟΕΔ;

47. Δηλώνω ρητώς ότι δεν συμφωνώ με την ανάλυση των αναιρεσιουσών ως προς το σημείο αυτό⁵². Βεβαίως, κατά το άρθρο 22, παράγραφος 1, του ΜΕΔ προέχει η πλήρης εφαρμογή συστάσεως περί συμμορφώσεως ενός μέτρου προς τις συμφωνίες ΠΟΕ, κατά δε το άρθρο 3, παράγραφος 7, πρώτος σκοπός του ΜΕΔ είναι συνήθως, ελλείψει αμοιβαία αποδεκτής λύσεως από τους διαδίκους και σύμφωνης με τις καλυπτόμενες συμφωνίες, η εξασφάλιση της ανάκλησης των μέτρων των οποίων διαπιστώθηκε η ασυμβατότητα. Δεν μπορεί όμως να συναχθεί το συμπέρασμα ότι, για να επαναλάβω τη νομολογιακή διατύπωση⁵³, ο ΜΕΔ προσδιορίζει τα νομικά μέσα που θα μπορούσαν να διασφαλίσουν την καλόπιστη εκτέλεση στην εσωτερική έννομη τάξη των συμβαλλομένων μερών της αποφάσεως του ΟΕΔ και, κατά συνέπεια, των κανόνων του ΠΟΕ, των οποίων την παράβαση διαπίστωσε. Η Κοινότητα διατηρεί την ελευθερία

να προβεί στην πολιτική επιλογή να εκτεθεί σε ένα πρώτο στάδιο σε αντίποινα για την επιβολή των οποίων έχει δοθεί άδεια του ΟΕΔ βάσει του άρθρου 22, παράγραφος 2, του ΜΕΔ. Επιπλέον, όπως έχει ήδη κρίνει το Δικαστήριο⁵⁴ και υπενθύμισε το Πρωτοδικείο στις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις⁵⁵, ακόμη και μετά την εκπνοή της προθεσμίας που τάχθηκε για να συμμορφωθεί μέτρο που κηρύχθηκε ασύμβατο προς τους κανόνες ΠΟΕ και ακόμη και μετά τη χορήγηση άδειας και την επιβολή αντιποίνων, εξακολουθεί να επιφυλάσσεται, εν πάση περιπτώσει, σημαντική θέση στη διαπραγμάτευση μεταξύ των μερών μιας διαφοράς. Έτσι, το άρθρο 22, παράγραφος 8, του ΜΕΔ υπογραμμίζει τον προσωρινό χαρακτήρα της αναστολής των παραχωρήσεων ή άλλων υποχρεώσεων και περιορίζει τη διάρκειά της «έως ότου καταργηθεί το μέτρο που απεδείχθη ότι δεν είναι σύμφωνο με καλυπτόμενη συμφωνία ή έως ότου το μέλος, το οποίο οφείλει να εφαρμόσει συστάσεις ή αποφάσεις εξεύρει λύση ως προς το θέμα της μερικής ή ολικής αναίρεσης οφελών, ή επιτευχθεί αμοιβαίως ικανοποιητική λύση», με τη μόνη επιφύλαξη, η οποία διατυπώνεται στο άρθρο 3, παράγραφος 5, του ΜΕΔ, ότι η εν λόγω λύση συνάδει προς τις συμφωνίες ΠΟΕ. Άλλωστε, με τις διαδοχικές τροποποιήσεις του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής των μπανανών του οποίου είχε διαπιστωθεί το ασύμβατο προς τους κανόνες ΠΟΕ, το Συμβούλιο και η Επιτροπή δεν επιχείρησαν να καταργήσουν τις διατάξεις που κρίθηκαν αντίθετες: προσπάθησαν ταυτόχρονα να λάβουν υπόψη τις διαπιστώσεις του ΟΕΔ, να τηρήσουν τις δεσμεύσεις που ανέλαβαν έναντι των άλλων μερών που υπέγραψαν την τέταρτη σύμβαση του Λομέ και να διασφαλίσουν τους σκοπούς της ΚΟΑ μπανάνας και με τη σύναψη, στις 19 Απριλίου 2001, συμφωνίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες τερματίστηκε τελικώς η διαφορά. Είναι αληθές

52 — Έστω και αν βρίσκουν έρεισμα στις προτάσεις ορισμένων γενικών εισαγγελέων (βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Alber στην προπαρατεθείσα υπόθεση Biret International κατά Συμβουλίου· προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Tizzano στην προπαρατεθείσα υπόθεση Van Parys).

53 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (σκέψη 41).

54 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Van Parys (σκέψεις 42 έως 51). Βλ. και προπαρατεθείσα απόφαση του Πρωτοδικείου Chiquita Brands κ.λπ. κατά Επιτροπής (σκέψη 164).

55 — Βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψεις 125 έως 129) και Fedon (σκέψεις 118 έως 123).

ότι στα ανωτέρω θα μπορούσε να αντιταχθεί ότι δεν μπορεί να παρακαμφθεί η εφαρμογή των συστάσεων και αποφάσεων του ΟΕΔ και ότι παρόμοια λύση κατόπιν διαπραγματεύσεων συνιστά μια ακόμη μορφή εκτελέσεως της αποφάσεως του ΟΕΔ⁵⁶. Πάντως, έστω και αν η διαρκής δυνατότητα αναζητήσεως λύσεως της διαφοράς κατόπιν διαπραγματεύσεων αντιμετωπίζεται ως ελευθερία περιοριζόμενη στην επιλογή των λεπτομερειών εφαρμογής των αποφάσεων του ΟΕΔ ή ως η ελευθερία προώθησεως εναλλακτικής λύσεως σε σχέση με την εκτέλεση της εν λόγω αποφάσεως, εξακολουθεί να υπάρχει ελευθερία.

48. Επομένως, μήπως η δυνατότητα επικλήσεως των κανόνων του ΠΟΕ των οποίων η παράβαση διαπιστώθηκε με την απόφαση του ΟΕΔ, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η ευθύνη της Κοινότητας λόγω πταίσματος θα ήταν ικανή να περιορίσει την πολιτική ελευθερία που διαθέτει εν πάση περιπτώσει η Κοινότητα στο νομικό πλαίσιο του ΠΟΕ; Με άλλους λόγους, μήπως η διαπίστωση από τον κοινοτικό δικαστή, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως, του παράνομου χαρακτήρα της συμπεριφοράς της Κοινότητας, ως αποτέλεσμα της αναγνώσεως αυτής της δυνατότητας επικλήσεως, θα περιόριζε την εν λόγω ελευθερία; Οι αναιρεσείουσες προσάπτουν στο Πρωτοδικείο ότι υιοθέτησε την προσέγγιση αυτή⁵⁷. Ισχυρίζονται ότι η διαπίστωση της παρανομίας δεν αποβλέπει, όπως στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής επί του κύρους όπως στην υπόθεση Van Parys, ή στο πλαίσιο προσφυγής ακυρώσεως, στο να κηρυχθεί το κοινοτικό μέτρο αντίθετο προς το δίκαιο του ΠΟΕ ή να ακυρωθεί πρόκειται για δικαστική απόφαση η οποία μπορεί αναμφιβόλως να επηρεάσει τη δυνατότητα των νομοθετικών και εκτελεστικών οργάνων της Κοινότητας να αναζητήσουν λύση κατόπιν

διαπραγματεύσεων, εφόσον θα υποχρέωνε τα θεσμικά όργανα να απαλείψουν το μέτρο που κηρύχθηκε ανίσχυρο ή που ακυρώθηκε από την έννομη τάξη της Ενώσεως. Η διαπίστωση της παρανομίας δεν αποσκοπεί, εν προκειμένω, παρά στο να ικανοποιήσει μια από τις προϋποθέσεις στοιχειοθετήσεως της εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας λόγω πταίσματος και, δεν έχει καμία άλλη συνέπεια επί του κοινοτικού μέτρου που χαρακτηρίστηκε ασύμβατο προς τις συμφωνίες ΠΟΕ.

49. Ούτε ως προς το σημείο αυτό με πείθει η επιχειρηματολογία των αναιρεσειουσών. Βεβαίως η παρανομία, την οποία επισήμανε ο κοινοτικός δικαστής στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως, της κοινοτικής ρυθμίσεως της οποίας το ασύμβατο με το δίκαιο του ΠΟΕ διαπιστώθηκε από το ΟΕΔ δεν συνεπάγεται τυπικώς την ακύρωση της εν λόγω ρυθμίσεως. Επομένως, η ρύθμιση αυτή εξακολουθεί να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της έννομης τάξεως και παραμένει θεωρητικώς εφαρμοστήα. Η διαπίστωση της παρανομίας από τον κοινοτικό δικαστή είναι περιβεβλημένη με ισχύ του δεδικασμένου. Επομένως, τα πολιτικά όργανα της Κοινότητας δεν μπορούν να ανεχθούν την παρανομία αυτή, διότι άλλως θα παραβίαζαν την αρχή της κοινότητας δικαίου. Έχουν την υποχρέωση να άρουν την ως άνω παρανομία προβαίνοντας στην κατάργηση ή στην ανάκληση της επίμαχης ρυθμίσεως. Κατά συνέπεια, θα καθίστατο αδύνατον για τα όργανα αυτά να αναζητήσουν λύση κατόπιν διαπραγματεύσεων που θα τους παρείχε τη δυνατότητα να εξισορροπήσουν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα διάφορα διακυβεύόμενα συμφέροντα, όπως το έπραξαν εν προκειμένω με τις τελευταίες κανονιστικές τροποποιήσεις του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής των μπανανών. Επομένως, διακυβεύεται αναμφισβήτητα το περιθώριο πολιτικών ελιγμών που διαθέτουν.

50. Άλλωστε, η αναγνώριση ευθύνης της Κοινότητας λόγω πταίσματος θα παρείχε τη δυνατότητα σε όλες τις επιχειρήσεις που

56 — Βλ., υπό την έννοια αυτή, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Alber στην προπαρατεθείσα υπόθεση Biret International κατά Συμβουλίου (σημεία 74 έως 88)· προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Tizzano στην προπαρατεθείσα υπόθεση Van Parys (σημεία 56 και 57).

57 — Βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψεις 130 έως 135) και Fedon (σκέψεις 123 έως 128).

θίγονται είτε από το ίδιο το ασύμβατο προς τους κανόνες του ΠΟΕ κοινοτικό μέτρο είτε από αντίποινα, να επιτύχουν, κατόπιν ασκήσεως αγωγής, αποκατάσταση του συνόλου των ζημιών που υπέστησαν. Η προοπτική τέτοιας οικονομικής επιβαρύνσεως θα αποτελούσε έναν ακόμη παράγοντα που θα εξωθούσε τα πολιτικά όργανα της Κοινότητας να καταργήσουν το κοινοτικό μέτρο που κρίθηκε ασύμβατο προς τους κανόνες του ΠΟΕ, περιορίζοντας, κατά συνέπεια, την ελευθερία κινήσεων που τους παρέχει το νομικό πλαίσιο του ΠΟΕ.

51. Οι αναιρεσείουσες αντιτάσσουν, τέλος, ότι η αναγνώριση της δυνατότητας επικλήσεως της αποφάσεως του ΟΕΔ με σκοπό την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από τα αντίποινα που επιβλήθηκαν συνεπεία της μη εκτελέσεως της εν λόγω αποφάσεως δεν θα είχε πλέον καμία συνέπεια επί της πολιτικής ελευθερίας των οργάνων της Κοινότητας, εφόσον εν προκειμένω το αίτημα αποζημιώσεως προβλήθηκε μετά την επίλυση της εμπορικής διαφοράς στην υπόθεση Fedon ή, τουλάχιστον, εξετάστηκε μεταγενέστερα στην υπόθεση Fiamm. Η καθιέρωση της αρχής της ευθύνης για παράνομη συμπεριφορά της Κοινότητας η οποία δεν συμμορφώθηκε εντός της ταχθείσας εύλογης προθεσμίας σε απόφαση του ΟΕΔ συνιστά, εν τούτοις, δαμόκλειο σπάθην η οποία θα επιβαρύνει στο μέλλον την ελευθερία των πολιτικών οργάνων της Κοινότητας στο πλαίσιο του ΠΟΕ.

52. Από τις προηγούμενες εκτιμήσεις προκύπτει ότι δεν μπορεί να επικυρωθεί η άρνηση του Πρωτοδικείου να ελέγξει στο πλαίσιο της αγωγής αποζημιώσεως, εκτός των εξαιρέσεων της νομολογίας Fediol και Nakajima, τη νομιμότητα της συμπεριφοράς των αναιρεσιβλήτων οργάνων με βάση τους κανόνες του ΠΟΕ των οποίων η παράβαση από την Κοινότητα είχε διαπιστωθεί από το ΟΕΔ.

B — Η άνευ πταισματος ευθύνη της Κοινότητας

53. Οι αναιρεσείουσες προσάπτουν στο Πρωτοδικείο ότι η έννοια της ασυνήθους ζημίας που υιοθέτησε ήταν εσφαλμένη και είχε ως συνέπεια την πεπλανημένη διαπίστωση του ότι η προϋπόθεση αυτή δεν συνέτρεχε εν προκειμένω. Στο πλαίσιο της άμυνάς τους, μολονότι το Συμβούλιο, η Επιτροπή και το Βασίλειο της Ισπανίας συμφωνούν με την ανάλυση του Πρωτοδικείου ως προς το ότι η ζημία που υπέστησαν οι αναιρεσείουσες δεν είναι ασυνήθης και επικροτούν, επομένως, το διατακτικό των αναιρεσιβαλλομένων αποφάσεων που αποκλείουν οποιαδήποτε ευθύνη άνευ πταισματος της Κοινότητας, προσάπτουν στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο ότι κατοχύρωσε την ίδια την αρχή της ευθύνης από νόμιμη πράξη, ότι αναγνώρισε ότι η αρχή αυτή είναι εφαρμοστέα στις επίμαχες υποθέσεις, ότι τη συνόδευσε με ανεπαρκώς περιοριστικές προϋποθέσεις και ότι κακώς αναγνώρισε ότι συνέτρεχαν ορισμένες από αυτές, ιδίως αυτή που αφορά τον άμεσο αιτιώδη σύνδεσμο. Επομένως, προτείνουν στο Δικαστήριο να προβεί σε αντικατάσταση του σκεπτικού των αναιρεσιβαλλομένων αποφάσεων, μάλιστα δε, όσον αφορά το Συμβούλιο και το Βασίλειο της Ισπανίας που άσκησαν συναφώς ανταναιρέσεις, να εξαφανίσει εν μέρει τις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις. Θα αξιολογήσω το λυσιτελές της επιχειρηματολογίας των διαφόρων διαδίκων εξετάζοντας διαδοχικά το ζήτημα της αρχής της άνευ πταισματος ευθύνης της Κοινότητας, το ζήτημα του πεδίου εφαρμογής της και, τέλος, αυτό των προϋποθέσεων στοιχειοθετήσεώς της.

1. Η αρχή της ευθύνης άνευ πταίσματος της Κοινότητας

54. Το Συμβούλιο, η Επιτροπή και το Βασίλειο της Ισπανίας αμφισβητούν την ύπαρξη, που επιβεβαίωσε το Πρωτοδικείο χωρίς επαρκή θεμελίωση κατ' αυτούς, μιας αρχής ευθύνης της Κοινότητας άνευ πταίσματος των οργάνων της ως γενική αρχή κοινή στα δίκαια των κρατών μελών. Μολονότι λιγότερα από τα μισά κράτη μέλη έχουν καθιερώσει τέτοια αρχή στις ένομες τάξεις τους και ο αριθμός τους περιορίζεται ακόμη σε δύο όταν η ζημιόγonos πράξη είναι νομοθετική πράξη. Είναι αληθές ότι το Πρωτοδικείο, χωρίς υπερβολική μέριμνα αποδείξεως, περιόριστηκε να θεμελιώσει την αρχή της ευθύνης της Κοινότητας άνευ πταίσματος των οργάνων της στον ισχυρισμό ότι «τα εθνικά δίκαια που αφορούν την εξωσυμβατική ευθύνη παρέχουν τη δυνατότητα στους ιδιώτες, αν και σε ποικίλους βαθμούς, στο πλαίσιο συγκεκριμένων τομέων και σύμφωνα με διαφορετικούς τρόπους, να επιτύχουν δια της δικαστικής οδού αποζημίωση για ορισμένες ζημίες, έστω και σε περίπτωση που δεν υφίσταται παράνομη ενέργεια του ζημιώσαντος»⁵⁸. Πάντως, το άρθρο 288, παράγραφος 2, ΕΚ απαιτεί η εκ μέρους της Κοινότητας αποκατάσταση των ζημιών που προκάλεσαν τα όργανά της να γίνεται σύμφωνα με τις «γενικές αρχές που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών».

55. Έχει όμως το άρθρο 288, δεύτερο εδάφιο, ΕΚ την έννοια ότι επιτρέπει τη μεταφορά στο κοινοτικό δίκαιο μιας ρυθμίσεως περί

εξωσυμβατικής ευθύνης της δημοσίας εξουσίας μόνον εφόσον μια τέτοια ρύθμιση υπάρχει σε όλα τα κράτη μέλη; Η ύπαρξη μιας «γενικής αρχής κοινής στα δίκαια των κρατών μελών» μπορεί να διαπιστωθεί μόνον κατόπιν μιας οιονεί μηχανιστικής συγκρίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών και συναγωγής μόνον των ακριβώς όμοιων στοιχείων; Δεν είμαι αυτής της γνώμης. Τέτοια μαθηματική λογική του ελάχιστου κοινού παρονομαστή θα κατέληγε στην εφαρμογή καθεστώτος ευθύνης της Κοινότητας κατά το οποίο οι προοιτικές αποζημιώσεως των θυμάτων ζημίας καταλογιστέας στα θεσμικά όργανα θα ήσαν ιδιαιτέρως περιορισμένες⁵⁹. Μολονότι το Δικαστήριο πρέπει να εμπνευστεί από τις πλέον χαρακτηριστικές διατάξεις των συστημάτων του εσωτερικού δικαίου, εντούτοις, πρέπει πρωτίστως να μεριμνήσει για την επιλογή ρυθμίσεως η οποία να είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες και στα ειδικά χαρακτηριστικά της κοινοτικής έννομης τάξεως. Με άλλους λόγους, στο Δικαστήριο απόκειται να εμπνευστεί από τις νομικές παραδόσεις των κρατών μελών για να δώσει απάντηση στα ανάλογα νομικά ζητήματα που ανακύπτουν στο κοινοτικό δίκαιο, η οποία ταυτοχρόνως να σέβεται τις νομικές παραδόσεις των κρατών μελών και να είναι προσαρμοσμένη στο ιδιαίτερο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης

58 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψη 159), Fedon (σκέψη 152). Για επανάληψη της λύσεως αυτής και των ίδιων σκέψεων, βλ. απόφαση του Πρωτοδικείου της 10ης Μαΐου 2006, T-279/03, Galileo International Technology κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. II-1291, σκέψεις 144 έως 147).

59 — Ομοίως, ο γενικός εισαγγελέας Roemer δεν δεχόταν την εφαρμογή της «αρχής του κατωτάτου ορίου» που απέρρεε από την επιλογή μόνον των κανόνων που ισχύουν σε όλα τα κράτη μέλη (προτάσεις στην υπόθεση 5/71, Zuckerfabrik Schöppenstedt κατά Συμβουλίου, απόφαση της 2ας Δεκεμβρίου 1971, Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 1025). Υπογράμμισε ότι αυτό που έχει σημασία, «δεν είναι η συμφωνία των ενόμων τάξεων όλων των κρατών μελών, ούτε ένα είδος ψηφοφορίας την οποία ακολουθεί η διαπίστωση της πλειοψηφίας γνώμης αλλά [...] η συνετής έρευνα του συγκριτικού δικαίου» (προτάσεις στις υποθέσεις 63/72 έως 69/72, Werhahn Hansamühle κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής, απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 1973, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 759). Ανέφερε ακόμη τη δυνατότητα να ληφθεί υπόψη «η πλέον σοφά επεξεργασμένη νομοθεσία («überlegenst»)» (προτάσεις στην προπαρατεθείσα υπόθεση 5/71), «να διαπιστωθεί ποια έννομη τάξη εμφανίζεται ως η καλύτερη» (προτάσεις στις προπαρατεθείσες υποθέσεις 63/72 έως 69/72). Νομίζω, πάντως, ότι δεν πρόκειται για την αναζήτηση της καλύτερης νομικής λύσεως αλλά για τη συναγωγή της λύσεως που θα φανεί ως η πλέον πρόσφορη για το πλαίσιο και τις ανάγκες της κοινοτικής έννομης τάξεως.

τάξεως. Στην οπτική αυτή, μπορεί να προτιμηθεί ακόμη και μια ρύθμιση ισχύουσα μόνο σε μια μειοψηφία εθνικών εννόμων τάξεων, εφόσον ανταποκρίνεται καλύτερα στις απαιτήσεις του κοινοτικού συστήματος. Αρκεί, προς επιβεβαίωση, να υπομνησθεί το παράδειγμα της Vertrauensschutzprinzip (αρχής της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης) που καθιερώθηκε στο κοινοτικό δίκαιο ενώ την αναγνώριζε μόνο το γερμανικό δίκαιο. Επομένως, το γεγονός ότι μόνο το ισπανικό και το γαλλικό δίκαιο προβλέπουν ευθύνη της δημόσιας εξουσίας από νομίμως θεσπισθείσα νομοθετική πράξη δεν μπορεί να συνιστά εμπόδιο στην αναγνώρισή της στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου.

56. Το καθοριστικό είναι αν η λύση αυτή ανταποκρίνεται κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο στις ειδικές ανάγκες της κοινοτικής έννομης τάξεως. Αυτό δεν σημαίνει ότι η αρχή της ευθύνης της δημόσιας εξουσίας από νομίμως θεσπισθείσα νομοθετική πράξη θα πρέπει, εφόσον εμφανίζεται ως η καλύτερη σχετικώς ρύθμιση να υιοθετηθεί στην κοινοτική έννομη τάξη. Η κατοχύρωσή της στο κοινοτικό δίκαιο δεν μπορεί να είναι παρά το αποτέλεσμα συγκρίσεως των ρυθμίσεων που ισχύουν στον τομέα αυτό στα διάφορα εθνικά νομικά συστήματα με σκοπό να εξυπηρεθεί η λύση που θα είναι η περισσότερο προσαρμοσμένη στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της κοινοτικής έννομης τάξεως⁶⁰.

57. Νομίζω όμως ότι αυτό ακριβώς συμβαίνει. Η κατοχύρωση της αρχής της άνευ πταισματος ευθύνης της Κοινότητας θα παρείχε τη δυνατότητα, στο πλαίσιο της μέριμνας απονομής δικαιοσύνης, να αντισταθμιστεί η αυστηρότητα

των προϋποθέσεων στοιχειοθετήσεως της ευθύνης από παράνομη συμπεριφορά της Κοινότητας που συνδέεται, ειδικότερα, με την προϋπόθεση κατάφωρης παραβάσεως κανόνα δικαίου που προστατεύει τους ιδιώτες⁶¹ για να παράσχει στα θύματα ιδιαίτερος σοβαρής ζημίας την οποία προξένησε η συμπεριφορά των κοινοτικών οργάνων τη δυνατότητα αποζημιώσεως. Ο πρόσφορος χαρακτήρας της λύσεως αυτής εξηγεί αναμφιβόλως γιατί το Δικαστήριο ποτέ δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο επιλογής της⁶². Επιπλέον, μολονότι μια τέτοια ρύθμιση απαντά σε ορισμένες μόνον εθνικές έννομες τάξεις, ο σκοπός που επιδιώκει και η προστασία των νομικών συμφερόντων που εγγυάται λαμβάνονται υπόψη και σε άλλες έννομες τάξεις έστω και, όπως θα δούμε⁶³, μέσω διαφορετικών νομικών μηχανισμών.

58. Στο ειδικό πλαίσιο των υπό κρίση περιπτώσεων, η επιλογή αυτή κρίνεται ως η πλέον πρόσφορη. Ελλείπει δυνατότητας επικλήσεως των κανόνων του ΠΟΕ, οι ιδιώτες που θίγονται από συμπεριφορά των οργάνων της Κοινότητας αντίθετη προς τις συμφωνίες ΠΟΕ δεν μπορούν πράγματι,

61 — Βλ. απόφαση του Δικαστηρίου της 4ης Ιουλίου 2000, C-352/98 P, Bergaderm και Goupil κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-5291, σκέψεις 41 και 42).

62 — Βλ. αποφάσεις της 13ης Ιουνίου 1972, 9/71 και 11/71, Compagnie d'approvisionnement, de transport και de crédit και Grands Moulins de Paris κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 391, σκέψη 46) της 31ης Μαρτίου 1977, 54/76 έως 60/76, Compagnie industrielle et agricole du comté de Loheac κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1977, σ. 187, σκέψη 19) της 6ης Δεκεμβρίου 1984, 59/83, Biovilac κατά ΕΟΚ (Συλλογή 1984, σ. 4057, σκέψη 29) της 24ης Ιουνίου 1986, 267/82, Développement και Clemessy κατά Επιτροπής (Συλλογή 1986, σ. 1907, σκέψη 33) της 15ης Ιουνίου 2000, C-237/98 P, Dorsch Consult κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-4549, σκέψη 18) αποφάσεις του Πρωτοδικείου της 6ης Δεκεμβρίου 2001, T-196/99, Area Cova κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 2001, σ. II-3597, σκέψη 171) της 20ής Φεβρουαρίου 2002, T-170/00, Förde-Reederei κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 2002, σ. II-515, σκέψη 56) της 10ης Απριλίου 2003, T-195/00, Travelex Global and Financial Services και Interpayment Services κατά Επιτροπής (Συλλογή 2003, σ. II-1677, σκέψη 161) της 2ας Ιουλίου 2003, T-99/98, Hameico Stuttgart κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 2003, σ. II-2195, σκέψη 60), και της 10ης Φεβρουαρίου 2004, T-64/01 και T-65/01, Afrikanische Frucht-Compagnie κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 2004, σ. II-521, σκέψεις 150 και 151).

63 — Βλ., κατωτέρω, σημείο 63 των προτάσεων αυτών.

60 — Για μια ανάλυση της μεθόδου αυτής σε σχέση με το δικαίωμα της απεργίας, η οποία αποσκοπεί στην αντιμετώπιση λύσεως που γίνεται δεκτή στα εθνικά δίκαια με τις επιταγές που αφορούν ειδικά την κοινοτική έννομη τάξη, βλ. προτάσεις μου στην υπόθεση International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union (απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2007, C-438/05, Συλλογή 2007, σ. I-10779, σημείο 60).

όπως προεκτέθηκε, να προβάλουν τον παράνομο χαρακτήρα της. Επομένως, στερούνται της δυνατότητας ασκήσεως προσφυγής ακυρώσεως όπως και της δυνατότητας να ζητήσουν προδικαστική παραπομπή προς εκτίμηση του κύρους, αλλά και της δυνατότητας ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως στηριζόμενης στην παράνομη συμπεριφορά. Ελλείπει κατοχυρώσεως της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας, ακόμη και όσοι υπέστησαν, λόγω της παράνομης αυτής συμπεριφοράς, ιδιαίτερος σοβαρή ζημία στερούνται κάθε δικαστικής προστασίας. Στο ίδιο πνεύμα επισημαίνεται ότι η καθιέρωση από το γαλλικό Conseil d'État (Συμβούλιο της Επικρατείας) ευθύνης άνευ πταίσματος προκύπτουσας εκ νομοθετικής δράσεως παρουσιάζεται συχνά ως αντιστάθμισμα για την αδυναμία του Γάλλου διοικητικού δικαστή να αναχθεί, με την άσκηση ελέγχου συνταγματικότητας, σε δικαστή ελέγχοντα την ουσιαστική νομιμότητα του νόμου.

59. Άλλωστε, η αποδοχή της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης εξυπηρετεί και τις ανάγκες της χρηστής διακυβερνήσεως. Υποχρεώνει την πολιτική εξουσία, όταν προτίθεται να διατηρήσει σε ισχύ κοινοτική ρύθμιση παρά την εκπνοή της εύλογης προθεσμίας που τάχθηκε για τη συμμόρφωση σε απόφαση του ΟΕΔ η οποία την έκρινε ασύμβατη προς τους κανόνες του ΠΟΕ, να αξιολογήσει καλύτερα τη ζημία που θα μπορούσε να προκύψει για τους πολίτες της Ενώσεως και να τη σταθμίσει με τα τυχόν για τον ή τους οικείους οικονομικούς τομείς οφέλη της διατηρήσεως σε ισχύ της κοινοτικής ρυθμίσεως. Έτσι, δεν υπάρχει περιορισμός της διακριτικής ευχέρειας των οργάνων στο πλαίσιο του ΠΟΕ αλλά εγγύηση συνετής ασκήσεως της εν λόγω διακριτικής ευχέρειας.

60. Τέλος, η αναγνώριση της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης θα επέτρεπε στην κοινοτική έννομη τάξη να ελέγχει την εσωτερική

κατανομή των συνεπειών από την άσκηση της ελευθερίας δράσεως που απολαμβάνουν τα κοινοτικά όργανα στο πλαίσιο του ΠΟΕ. Δεν θα επέλεγαν πλέον οι εταίροι της Κοινότητας, μέσω των αντιποίνων, ποια κατηγορία επιχειρηματιών θα επιβαρυνθεί με το κόστος της εν λόγω ελευθερίας, αλλά θα αποφάσιζε η Κοινότητα αν το κόστος αυτό πρέπει να επιβαρύνει μόνον τις επιχειρήσεις που πλήττονται από τα αντίποινα ή αν αυτό πρέπει να κατανεμηθεί στο κοινωνικό σύνολο.

61. Επομένως, για τους λόγους που εξέθεσα ανωτέρω, νομίζω ότι οι επίμαχες υποθέσεις προσφέρουν την ευκαιρία, μάλιστα δε επιβάλλουν την υποχρέωση στη νομολογία του Δικαστηρίου να κάνει ένα περαιτέρω βήμα. Πρόκειται, με την καθιέρωση της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας, να επιτευχθεί η μετάβαση της εν λόγω νομολογίας από το στάδιο του ενδεχομένου στο στάδιο της βεβαιότητας, από τη φάση των διαταγμών στη φάση των αποφάσεων⁶⁴.

62. Η καθιέρωση της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας θα μπορούσε να στηριχθεί στην αρχή της ισότητας των πολιτών ενώπιον των δημοσίων βαρών επί της οποίας το γαλλικό διοικητικό δίκαιο θεμελίωσε την ευθύνη εκ νομοθετικής δράσεως. Η συλλογιστική μπορεί συνοπτικά να λάβει την ακόλουθη μορφή: επειδή κάθε δημόσια δραστηριότητα θεωρείται ότι

64 — Για να επαναλάβω μια φράση των Picod, F. και Coutron, L., «La responsabilité de la Communauté européenne du fait de son activité administrative», εις J. B. Auby και J. Dutheil de la Rochère, *Droit administratif européen*, Bruylant, 2007, σ. 171, βλ. ειδικότερα σ. 204 έως 208.

ωφελεί το κοινωνικό σύνολο, είναι φυσικό οι πολίτες να φέρουν άνευ ανταλλάγματος τα βάρη που απορρέουν από αυτή. Εάν όμως, προς εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, οι δημόσιες αρχές προξενούν ιδιαιτέρως σοβαρή ζημία σε ορισμένα άτομα που την υφίστανται μόνα, προκαλείται ένα βάρος το οποίο αυτοί δεν είναι, κατ' αρχήν, υποχρεωμένοι να φέρουν και για το οποίο πρέπει να αποζημιώνονται. Η αποζημίωση αυτή, η οποία βαρύνει το κοινωνικό σύνολο μέσω του φόρου, αποκαθιστά τη διαταραχθείσα ισότητα.

63. Η ιδέα αυτή δεν απέχει πολύ από τη «Sonderopfertheorie» (θεωρία περί ιδιαίτερης θυσίας) του γερμανικού δικαίου, κατά την οποία τα άτομα τα οποία, λόγω νόμιμης επεμβάσεως των δημοσίων αρχών, υφίστανται «ειδική θυσία», δηλαδή ζημία που ισοδυναμεί με απαλλοτρίωση, πρέπει να λάβουν αποζημίωση. Υπό το πρίσμα αυτό, η άνευ πταίσματος ευθύνη της Κοινότητας θα μπορούσε να θεμελιωθεί και στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας το οποίο, όπως και στις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, προστατεύεται στην κοινοτική έννομη τάξη ως γενική αρχή του δικαίου. Εκφράζει την ιδέα ότι δεν επιτρέπεται προσβολή του δικαιώματος αυτού, που να ισοδυναμεί με απαλλοτρίωση, απορρέουσα από ενέργεια, έστω νόμιμη, της κοινοτικής νομοθετικής εξουσίας, χωρίς αποζημίωση⁶⁵.

65 — Βλ. ήδη, για μια διαίσθηση του τύπου αυτού, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Sir Gordon Slynn στην προπαρατεθείσα υπόθεση Bionvilac κατά ΕΟΚ, ειδικότερα σ. 4091. Άλλωστε, η ιδέα αυτή απαντά, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στην πλειονότητα των εννόμων τάξεων (βλ. Amaral, M. L., *Responsabilidade do Estado e dever de indemnizar do legislador*, Coimbra Editora, 1998, σ. 474 επ.).

2. Το πεδίο εφαρμογής της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας

64. Όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής της άνευ πταίσματος ευθύνης, η Επιτροπή, μεταξύ άλλων, προσάπτει στο Πρωτοδικείο ότι, αφού αναγνώρισε ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί παρά μόνο «σε συγκεκριμένους τομείς»⁶⁶, δεν διευκρίνισε για ποιους τομείς επρόκειτο. Η διευκρίνιση όμως αυτή δεν ήταν αναγκαία για την έκδοση αποφάσεως επί των υπό κρίση υποθέσεων. Ήταν αρκετό για το Πρωτοδικείο να διασφαλίσει ότι η αρχή της άνευ πταίσματος ευθύνης μπορούσε να εφαρμοστεί στις εν λόγω υποθέσεις όπως δέχθηκε εμμέσως, εφόσον εξέτασε αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής της. Αλλά, το ίδιο του προσάπτουν τόσο η Επιτροπή όσο και το Συμβούλιο. Επομένως, πρέπει να διατυπωθούν συναφώς οι ακόλουθες παρατηρήσεις.

65. Πρώτον, αντιθέτως προς τον τρόπο που επιχειρούν να παρουσιάσουν τα πράγματα τόσο η Επιτροπή όσο και το Συμβούλιο, δεν πρόκειται για την αρχή της ευθύνης λόγω νόμιμης πράξεως που διατύπωσε το Πρωτοδικείο, ορθώς κατ' εμέ, στις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις. Πρόκειται ευρύτερα για αντικειμενική ευθύνη, ακόμη και άνευ πταίσματος. Με άλλους λόγους, η ευθύνη στοιχειοθετείται ανεξαρτήτως της προϋποθέσεως να απορρέει η ζημία εκ πταίσματος, το βάρος αποδείξεως του οποίου φέρει ο ενάγων. Μπορεί μάλιστα να καλύψει τις περιπτώσεις παρανόμων πράξεων οι οποίες δεν συνιστούν κατάφωρη παραβίαση.

66 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψη 159) και Fedon (σκέψη 152).

66. Δεύτερον, σε αντιδιαστολή προς το Συμβούλιο, δεν αντιλαμβάνομαι γιατί αυτό το καθεστώς αντικειμενικής ευθύνης δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε περιπτώσεις παραλείψεως ασκήσεως της κανονιστικής εξουσίας. Ο παραλληλισμός που προβάλλει το Συμβούλιο με την παράλειψη του άρθρου 232 ΕΚ δεν ασκεί επιρροή προκειμένου για την άνευ πταίσματος ευθύνη. Εν πάση περιπτώσει, αντικείμενο των υπό κρίση υποθέσεων δεν είναι η έλλειψη νομοθετικής δράσεως. Τόσο το Συμβούλιο όσο και η Επιτροπή έλαβαν, εντός της ταχθείσας εύλογης προθεσμίας, πλείονες πρωτοβουλίες (προσαρμογή του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών, διαπραγματεύσεις), που υπογραμμίσθηκαν εξ άλλου από το ίδιο το Συμβούλιο στο υπόμνημά του, αλλά οι πρωτοβουλίες αυτές αποδείχθηκαν ακατάλληλες να εξασφαλίσουν την ορθή εκτέλεση της αποφάσεως του ΟΕΔ.

67. Τρίτον, δεν υπάρχει κανένας βάσιμος λόγος να περιορισθεί, όπως υποστηρίζει η Επιτροπή, η άνευ πταίσματος ευθύνη της Κοινότητας μόνο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τη ζημία προκάλεσε μη νομοθετική πράξη. Το άρθρο 288, δεύτερο εδάφιο, ΕΚ επιβάλλει την υποχρέωση για την Κοινότητα να αποκαθιστά τη «ζημία που προξενούν τα όργανά της», χωρίς να διακρίνει ανάλογα με τη φύση, διοικητική η νομοθετική, της δραστηριότητάς τους. Επιπλέον, μια ιδιαίτερα σοβαρή ζημία, μπορεί, για την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, να προκληθεί σε ορισμένους επιχειρηματίες τόσο από τη νομοθετική όσο και από την εκτελεστική εξουσία. Άλλωστε, εν προκειμένω, η προσαρμογή του κοινοτικού καθεστώτος εισαγωγής μπανανών που κρίθηκε ανεπαρκής προήλθε τόσο από βασικό κανονισμό του Συμβουλίου όσο και από εκτελεστικό κανονισμό της Επιτροπής. Τέλος, και επικουρικός, νομίζω ότι ο περιορισμός αυτός είναι ελάχιστα πρόσφορος λαμβανομένης υπόψη της ανεπαρκούς διακρίσεως των νομοθετικών πράξεων από τις διοικητικές πράξεις στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου. Σε τελική ανάλυση, μόνο ζημία οφειλόμενη σε εφαρμογή διατάξεως του

πρωτογενούς δικαίου δεν μπορεί να αποκατασταθεί⁶⁷.

68. Τέλος, στο ειδικό πλαίσιο της τηρήσεως των συμφωνιών ΠΟΕ, στο οποίο εντάσσονται οι επίμαχες υποθέσεις, μόνον οι πολίτες της Ενώσεως θα μπορούσαν να επικαλεστούν αυτό το καθεστώς της άνευ πταίσματος ευθύνης για να ζητήσουν την αποκατάσταση ιδιαίτερα σοβαρής ζημίας που τους προξένησαν, για την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, τα κοινοτικά όργανα. Πράγματι, δεν θα μπορούσε να ζητηθεί από την πολιτική εξουσία, ούτε θα ήταν δυνατόν γι' αυτήν, ενόψει ασκήσεως της ελευθερίας δράσεώς της στο πλαίσιο του ΠΟΕ, να αξιολογήσει και το κόστος των επιλογών της για τους επιχειρηματίες των τρίτων χωρών. Στο πλαίσιο των κοινοτικών αρμοδιοτήτων που ασκούν τα όργανα στον τομέα της εξωτερικής εμπορικής πολιτικής, η ιδέα της διατάξεως της ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών μπορεί, κατά συνέπεια, να νοηθεί μόνον μεταξύ πολιτών της Ενώσεως. Επομένως, δεν μπορεί βεσίμως να υποστηριχθεί, όπως το πράττει το Συμβούλιο, ότι η αναγνώριση ευθύνης άνευ πταίσματος στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου του ΠΟΕ θα συνιστούσε παραβίαση της αρχής της αμοιβαιότητας, στο μέτρο που οι κυριότεροι εμπορικοί εταίροι της Κοινότητας δεν αναγνωρίζουν τέτοια ευθύνη.

69. Με αυτό το περιεχόμενο, το έρεισμα και τα όρια, ο σκοπός της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας καθίσταται εμφανής. Δεν έγκειται στο να υποχρεωθούν τα κοινοτικά όργανα να συμμορφωθούν προς

67 — Βλ. απόφαση του Πρωτοδικείου της 29ης Ιανουαρίου 1998, T-113/96, Dubois και Fils κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 1998, σ. II-125, σκέψεις 40 έως 48).

τους κανόνες του ΠΟΕ περιορίζοντας την πολιτική τους ελευθερία. Πρόκειται απλώς να εξασφαλισθεί ότι η ζημία που απορρέει από τις πολιτικές επιλογές τους δεν θα επηρεάσει την ισότητα των πολιτών της Ενώσεως ενώπιον των δημοσίων βαρών.

70. Οι επιφυλάξεις του Συμβουλίου και της Επιτροπής έναντι της καθιερώσεως της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας είναι κατανοητές. Πρέπει να αποτραπεί το ενδεχόμενο ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό για τους πολίτες καθεστώς ευθύνης, να επιβαρύνει την άσκηση της νομοθετικής και διοικητικής δραστηριότητας σε τέτοιο βαθμό ώστε να ενεργεί ανασταλτικά για την άσκηση της δραστηριότητας αυτής. Όμως, όσο θεμιτός και αν είναι, ο λόγος αυτός δεν μπορεί να εμποδίσει την αναγνώριση της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας. Η συνεκτίμησή του καθώς και η στάθμισή του με την επιδίωξη της ισορροπημένης κατανομής των δημοσίων βαρών πρέπει να αντικατοπτρίζονται στο περιεχόμενο που της προσδίδεται και στις προϋποθέσεις που τίθενται για την αναγνώριση της ευθύνης αυτής.

3. Οι προϋποθέσεις της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας

71. Το Συμβούλιο και η Επιτροπή αμφισβητούν, κατ' αρχάς, το βάσιμο των εκτιμήσεων του Πρωτοδικείου σχετικά με τις προϋποθέσεις που πρέπει οπωσδήποτε να συντρέχουν για τη θεμελίωση παντός είδους ευθύνης, και δεν αφορούν, επομένως, ειδικά το καθεστώς της άνευ πταίσματος ευθύνης. Προβάλλουν παρανόηση της έννοιας της πραγματικής

και βέβαιης ζημίας και των κανόνων σχετικά με το βάρος αποδείξεως. Το Πρωτοδικείο όμως ορθώς διαπίστωσε ότι τα ανααιρεσίβλητα όργανα δεν αμφισβητούσαν το υποστατό της εμπορικής ζημίας που υπέστησαν οι ανααιρεσείουσες λόγω της ανατιμήσεως των προϊόντων τους που προκλήθηκε από τον πρόσθετο εισαγωγικό δασμό, αλλά τους προσήψαν μόνον ότι δεν μπόρεσαν να την αντιμετωπίσουν με πρόσφορα μέτρα. Το Πρωτοδικείο στηρίχθηκε στα στατιστικά στοιχεία που προσκόμισε η Επιτροπή και τα οποία εμφανίζουν πτώση του συνολικού όγκου των εισαγωγών συσσωρευτών και θηκών για γυαλιά στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά την περίοδο εφαρμογής του εν λόγω πρόσθετου δασμού για να θεμελιώσει το συμπέρασμά του ότι έχει αποδειχθεί το υποστατό της ζημίας⁶⁸.

72. Τα ανααιρεσίβλητα όργανα προσάπτουν επίσης με μεγαλύτερη αυστηρότητα στο Πρωτοδικείο ότι δεν έλαβε υπόψη την προϋπόθεση κατά την οποία η ζημία πρέπει να προέρχεται κατά τρόπο αρκούντως άμεσο από τη συμπεριφορά του οικείου κοινοτικού οργάνου⁶⁹. Πράγματι, δεν υφίσταται κανένας αυτοματισμός μεταξύ της μη εκτελέσεως εκ μέρους της Κοινότητας της καταδικαστικής αποφάσεως του ΟΕΔ και της επιβολής του πρόσθετου εισαγωγικού δασμού, καθόσον η στηριζόμενη σε διακριτική ευχέρεια συμπεριφορά των αμερικανικών αρχών διατάραξε τη σχέση αιτίας και αιτιατού μεταξύ της συμπεριφοράς των κοινοτικών οργάνων και της προβαλλομένης ζημίας. Αφενός, οι αρχές αυτές αρνήθηκαν τα ανταλλάγματα που τους είχε προσφέρει η Κοινότητα κατ' εφαρμογήν του άρθρου 22, παράγραφοι 1 και 2, του ΜΕΔ. Αφετέρου, επέλεξαν ελεύθερα να ζητήσουν από το ΟΕΔ την άδεια να επιβάλουν

68 — Βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψεις 166 έως 170) και Fedon (σκέψεις 159 έως 162).

69 — Βλ. απόφαση του Δικαστηρίου της 4ης Οκτωβρίου 1979, 64/76, 113/76, 167/78, 239/78, 27/79, 28/79 και 45/79, Dumortier κ.λπ. κατά Συμβουλίου (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 515, σκέψη 21). Βλ. και απόφαση του Πρωτοδικείου της 24ης Οκτωβρίου 2000, T-178/98, Fresh Marine κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. II-3331, σκέψη 118).

αντίποινα, να κάμουν χρήση της άδειας αυτής και, να καταρτίσουν κατά τη διακριτική τους ευχέρεια κατάλογο των πληττωμένων προϊόντων και να ορίσουν το ύψος των δασμών. Είναι αληθές ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ουδόλως ήσαν υποχρεωμένες να αντιδράσουν όπως το έπραξαν στη μη εκτέλεση από την Κοινότητα της αποφάσεως του ΟΕΔ εντός της ταχθείσας εύλογης προθεσμίας. Πάντως, η αντίδραση των αμερικανικών αρχών συνιστά τη μία από τις επιλογές που παρέχει ο ΜΕΔ σε περίπτωση μη εκτελέσεως αποφάσεως ή συστάσεως του ΟΕΔ και, κατά συνέπεια, ήταν προβλέψιμη. Όπως ορθώς τόνισε το Πρωτοδικείο, «η ανάκληση των παραχωρήσεων έναντι της Κοινότητας που προσέλαβε τη μορφή του πρόσθετου δασμού επί των εισαγωγών πρέπει να θεωρηθεί ως συνέπεια που απορρέει αντικειμενικά, κατά τη συνήθη και προβλέψιμη εξέλιξη του συστήματος επιλύσεως διαφορών του ΠΟΕ που έχει γίνει δεκτό από την Κοινότητα, από τη διατήρηση σε ισχύ, εκ μέρους των εναγομένων θεσμικών οργάνων, ενός καθεστώτος εισαγωγής μπανανών που είναι ασύμβατο με τις συμφωνίες ΠΟΕ»⁷⁰. Επομένως, οι πρωτοβουλίες που έλαβαν οι αμερικανικές αρχές όχι μόνο δεν διακόπτουν την αλυσίδα της αιτιότητας μεταξύ της συμπεριφοράς της Κοινότητας και της προβαλλόμενης ζημίας, αλλά μάλλον εμφανίζονται ως κρίκοι της εν λόγω αλυσίδας. Επομένως, ορθώς το Πρωτοδικείο έκρινε τη συμπεριφορά της Κοινότητας ως αποτελούσα την «αποφασιστική αιτία»⁷¹ της ζημίας που υπέστησαν οι ενάγουσες.

73. Θα εξετάσω τώρα τις ειδικές προϋποθέσεις του καθεστώτος της άνευ πταισματος ευθύνης. Κατά τις αναιρεσείουσες, το Πρωτοδικείο δέχθηκε και εφάρμοσε εσφαλμένη έννοια της ασυνήθους ζημίας. Αντιθέτως, τα αναιρεσίβλητα όργανα, ενώ συμφωνούν με την έννοια της ασυνήθους ζημίας που διαμόρφωσε το

Πρωτοδικείο, θεωρούν ανεπαρκείς της προϋποθέσεις στοιχειοθετήσεως της άνευ πταισματος ευθύνης που διατύπωσε και ζητούν, κατά συνέπεια, από το Δικαστήριο να συμπληρώσει το σκεπτικό των αναιρεσιβαλλομένων αποφάσεων προσθέτοντας μια επιπλέον προϋπόθεση κατά την οποία η ζημιόγonos συμπεριφορά των θεσμικών οργάνων δεν πρέπει να επιδιώκει πανθομολογούμενο γενικό συμφέρον.

74. Η εκτίμηση της αντίστοιχης σημασίας των διαφορών ισχυρισμών απαιτεί να διευκρινιστεί ποιές πρέπει να είναι οι προϋποθέσεις στοιχειοθετήσεως της άνευ πταισματος ευθύνης της Κοινότητας. Νομίζω ότι αυτές υπαγορεύουν οι λόγοι επί των οποίων θεμελιώνεται το εν λόγω καθεστώς ευθύνης. Όπως προσπάθησα να καταστήσω σαφές, η αρχή της άνευ πταισματος ευθύνης μπορεί να στηριχθεί ταυτόχρονα στη διατάραξη της ισότητας των πολιτών ενώπιον των δημοσίων βαρών και στην προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Επομένως οι μόνες ζημίες για τις οποίες η άνευ πταισματος ευθύνη συνεπάγεται αποζημίωση είναι αυτές που έχουν ταυτόχρονα ασυνήθη και ειδικό χαρακτήρα.

75. Όπως ακριβώς απολαύουν των πλεονεκτημάτων που απορρέουν από τα ανωτέρω, όλοι οι ιδιώτες οφείλουν, πράγματι, να φέρουν, άνευ ανταλλάγματος, τα συνήθη μειονεκτήματα που απορρέουν από την οργάνωση της κοινωνικής ζωής και την επέμβαση των δημοσίων αρχών προς τον σκοπό αυτόν. Πρόκειται, κατά κάποιον τρόπο, για δημόσια βάρη τα οποία πρέπει, κατά κανόνα, να φέρουν εκείνοι τους οποίους αφορούν οι σχετικές ρυθμίσεις. Ακόμη και αν τα βάρη αυτά δεν πλήττουν ομοίμορφα όλους τους πολίτες, ο δικαστής δεν είναι σε θέση να αποκαταστήσει την τέλεια ισότητα. Αυτό θα ισοδυναμούσε με ανάθεση υπέρμετρου και απρόσφορου καθήκοντος. Επομένως, έστω και ασύμμετρα, τα δημόσια βάρη, κατ' αρχήν, επιβαρύνουν τους πολίτες και, κατά συνέπεια, δεν παρέχουν δικαίωμα

70 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψη 183) και Fedon (σκέψη 177).

71 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Fiamm (σκέψη 185) και Fedon (σκέψη 179).

αποζημιώσεως. Πάντως, δεν ισχύει το ίδιο όταν η δημόσια επέμβαση προξενεί ασυνήθη και ειδική ζημία.

76. Μια ζημία πρέπει να χαρακτηριστεί ασυνήθης όταν εμφανίζεται ως τέτοια λόγω τόσο των συνθηκών της επελεύσεώς της όσο και των εγγενών χαρακτηριστικών της. Η ασυνήθης ζημία είναι, κατ' αρχάς, αυτή που υπερβαίνει τα όρια των οικονομικών κινδύνων που είναι σύμφυτοι με τις δραστηριότητες στον οικείο τομέα, δηλαδή που απορρέει από την πραγμάτωση κινδύνου τον οποίο το θύμα δεν μπορούσε ευλόγως να προβλέψει, κατά του οποίου δεν μπορούσε να ασφαλιστεί. Όμως αυτό δεν αρκεί. Πρέπει ακόμη να είναι σοβαρή. Στην αντίθετη περίπτωση, το βάρος δεν μπορεί να θεωρηθεί ασυνήθης και η ζημία δεν μπορεί να προσομοιασθεί με απαλλοτρίωση η οποία για λόγους προστασίας του δικαιώματος ιδιοκτησίας πρέπει να αποκατασταθεί. Αυτό δεν σημαίνει ότι η ζημία πρέπει να ισοδυναμεί με πλήρη και οριστική στέρηση της ιδιοκτησίας. Πρέπει, πάντως, να συνεπάγεται αρκούντως σοβαρή προσβολή των συστατικών στοιχείων του δικαιώματος της ιδιοκτησίας (usus, fructus και abusus [χρήση, κάρπωση, εκμετάλλευση]). Πρέπει ακόμη να τονισθεί ότι δεν ασκεί επιρροή το αν η προσβολή αυτή του δικαιώματος της ιδιοκτησίας είναι νόμιμη ή παράνομη, εφόσον πρόκειται για ευθύνη άνευ πταίσματος.

77. Πάντως, σε καθεστώς ευθύνης που στηρίζεται στην ισότητα ενώπιον των δημοσίων βαρών, ακόμη και αν η ζημία μπορεί να χαρακτηριστεί ασυνήθης υπό την έννοια που μόλις καθόρισα, δεν μπορεί να δημιουργήσει δικαίωμα για αποζημίωση εάν δεν εμφανίζει και ειδικό χαρακτήρα. Αυτό συμβαίνει μόνον εάν αφορά μικρό αριθμό ιδιωτών ή, ακριβέστερα, εάν θίγει ειδική κατηγορία επιχειρηματιών κατά τρόπο δυσανάλογο σε σχέση με τους

άλλους επιχειρηματίες. Πράγματι μόνο στην περίπτωση αυτή θίγεται η ισότητα ενώπιον των δημοσίων βαρών.

78. Όπως διατυπώθηκαν και ορίστηκαν, οι προϋποθέσεις του ασυνήθους και του ειδικού χαρακτήρα της ζημίας είναι αρκούντως περιοριστικές ώστε, αντίθετα προς τους ισχυρισμούς της Επιτροπής, η δυνατότητα εφαρμογής της αρχής της άνευ πταίσματος ευθύνης στις επίμαχες υποθέσεις δεν θίγει την πολιτική ελευθερία των θεσμικών οργάνων στο πλαίσιο του ΠΟΕ, λόγω ακριβώς της οποίας το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν είναι δυνατή η επίκληση των κανόνων του ΠΟΕ. Ο αριθμός εκείνων που μπορούν να προβάλουν ζημία που να πληροί τις προϋποθέσεις αυτές θα είναι, εν πάση περιπτώσει, πάντοτε πολύ περιορισμένος, οπότε το βάρος που μπορεί να συνεπάγεται για τον προϋπολογισμό της Ενώσεως ενδεχόμενη αποζημίωση δεν μπορεί να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα όσον αφορά τη συμπεριφορά των πολιτικών κοινοτικών οργάνων στο πλαίσιο του ΠΟΕ.

79. Πρέπει ίσως να εξαρτηθεί η στοιχειοθέτηση της ευθύνης της Κοινότητας από τη συνδρομή της πρόσθετης προϋποθέσεως ότι η πράξη ή η συμπεριφορά που προξένησε τη ζημία δεν απέβλεπε στην εξυπηρέτηση γενικού οικονομικού συμφέροντος; Αυτό απαιτούν τόσο το Συμβούλιο όσο και η Επιτροπή, προσάπτουν δε στο Πρωτοδικείο ότι δεν το έπραξε στις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις. Μπορούν συναφώς να στηριχθούν σε ορισμένες αποφάσεις του κοινοτικού δικαστή οι οποίες, απομακρυνόμενες από τη γενική νομολογιακή γραμμή, προσέθεσαν την απαίτηση αυτή⁷².

72 — Βλ. απόφαση *Compagnie d'approvisionnement, de transport et de crédit* και *Grands Moulins de Paris* κατά Επιτροπής, προπαρατεθείσα (σκέψεις 45 και 46), και προπαρατεθείσες αποφάσεις του Πρωτοδικείου *Förde-Reederei* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (σκέψη 56), και *Afrikanische Frucht-Compagnie* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (σκέψη 151).

Με άλλα λόγια, εάν η ζημιογόνος πράξη ή συμπεριφορά απέβλεπε στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος του κοινωνικού συνόλου και όχι στην ικανοποίηση συγκεκριμένων συμφερόντων, αποκλείεται αποκατάσταση της ζημίας. Νομίζω ότι παρέλκει η επιβολή αυτής της πρόσθετης προϋποθέσεως την οποία απαιτεί μια μειοψηφούσα νομολογιακή τάση. Δεν μου φαίνεται σκόπιμο διότι η ισότητα ενώπιον των δημοσίων βάρων και η προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας επιτάσσουν οι επιχειρηματίες που υπέστησαν ασυνήθη και ειδική ζημία να λαμβάνουν αποζημίωση έστω και αν το μέτρο που προξένησε την εν λόγω ζημία ελήφθη προς εξυπηρέτηση γενικού οικονομικού συμφέροντος. Δεν το θεωρώ επίσης αναγκαίο, δεδομένου ότι οι προϋποθέσεις του ασυνήθους και ειδικού χαρακτήρα της ζημίας είναι αρκούντως περιοριστικές ώστε ο φόβος στοιχειοθετήσεως ενδεχόμενης ευθύνης να μην επηρεάζει την ελευθερία δράσεως των πολιτικών οργάνων κατά την επιδίωξη γενικού οικονομικού συμφέροντος.

80. Οι προϋποθέσεις που μόλις διευκρινίσθηκαν είναι αυτές που η κρατούσα στη νομολογία γνώμη, αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο καθιερώσεως της άνευ πταίσματος ευθύνης της Κοινότητας, διατύπωσε και καθόρισε υπό την έννοια ότι πρέπει, εν πάση περιπτώσει, να συντρέχουν. Πράγματι, το Δικαστήριο εξήγησε ρητώς την άνευ πταίσματος ευθύνη της Κοινότητας από την επέλευση ασυνήθους και ειδικής ζημίας⁷³. Απέρριψε επίσης την ύπαρξη άνευ πταίσματος ευθύνης διότι η προβαλλόμενη ζημία ήταν απλώς το αποτέλεσμα του συνήθους εμπορικού κινδύνου που διατρέχει ο επιχειρηματίας στον οικείο τομέα⁷⁴ ή ακόμη διότι η προβαλλόμενη ζημία δεν υπερέβαινε «τα όρια των οικονομικών κινδύνων που είναι σύμφυτοι με τις δραστηριότητες του

οικείου τομέα»⁷⁵. Ομοίως, το Πρωτοδικείο, με τις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις, εξήγησε την άνευ πταίσματος ευθύνη της Κοινότητας από την ύπαρξη ασυνήθους και ειδικής ζημίας, την οποία όρισε κατά τον ακόλουθο τρόπο: «μια ζημία είναι, αφενός, ασυνήθης όταν υπερβαίνει τα όρια των οικονομικών κινδύνων που είναι σύμφυτοι με τις δραστηριότητες του οικείου τομέα και, αφετέρου, ειδική όταν θίγει μια ειδική κατηγορία επιχειρηματιών κατά τρόπο δυσανάλογο σε σχέση με τους λοιπούς επιχειρηματίες»⁷⁶. Αποφαινόμενο υπ' αυτή την έννοια, ακολούθησε την πάγια δική του νομολογία⁷⁷.

81. Όμως οι FIAMM και FEDON δεν αμφισβητούν ούτε την προϋπόθεση του ασυνήθους και ειδικού χαρακτήρα της ζημίας ούτε τον ορισμό που δίνεται στις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις. Επικαλούνται τη νομικώς εσφαλμένη σημασία του ορισμού της ασυνήθους ζημίας που υιοθέτησε και εφάρμοσε το Πρωτοδικείο. Πράγματι, το Πρωτοδικείο έκρινε ότι η ζημία που υπέστησαν οι αναιρεσείουσες δεν είχε υπερβεί τα όρια των οικονομικών κινδύνων που είναι σύμφυτοι με την εξαγωγική τους δραστηριότητα, εφόσον το ενδεχόμενο επιβολής αντιποίνων, που προβλέπεται από τον ΜΕΔ, δεν μπορεί να θεωρηθεί ξένο προς τους συνήθεις κινδύνους του διεθνούς εμπορίου κατά το παρόν στάδιο της οργανώσεώς του, οπότε οι επιζήμιες συνέπειες που μπορούσαν να προκύψουν πρέπει να βαρύνουν υποχρεωτικά κάθε επιχειρηματία που αποφασίζει να διαθέσει την παραγωγή του στην αγορά ενός από τα μέλη του ΠΟΕ. Με άλλους λόγους, επειδή τα αντίποινα τα προβλέπουν ειδικές ρήτρες της συμφωνίας που ρυθμίζει

75 — Προπαρατεθείσα απόφαση *Bionvilas* κατά *EOK* (σκέψεις 28 και 29).

76 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις *Fiamm* (σκέψη 202) και *Fedon* (σκέψη 191).

77 — Βλ. προηγουμένως, μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσες αποφάσεις του Πρωτοδικείου *Afrikanische Frucht-Compagnie* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (σκέψεις 150 και 151) βλ., στη συνέχεια, *Galileo International Technology* κ.λπ. κατά Επιτροπής (σκέψεις 147 και 148).

73 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Dorsch Consult* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (σκέψεις 18 και 53).

74 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Développement* και *Clemessy* κατά Επιτροπής (σκέψη 33).

το διεθνές εμπόριο, οποιαδήποτε εξαγωγική επιχείρηση μπορεί να εκτιμήσει πότε ενδέχεται να επιβληθούν. Πρόκειται για κίνδυνο σύμφυτο με την εξαγωγική δραστηριότητα.

82. Καταλήγοντας σε μια τέτοια κρίση, το Πρωτοδικείο, όπως ορθώς υποστηρίζουν οι αναιρεσείουσες, δεν έλαβε υπόψη ότι ο ασυνήθης χαρακτήρας της ζημίας αξιολογείται σε σχέση με τους οικονομικούς κινδύνους που είναι σύμφυτοι με τις δραστηριότητες στον οικείο τομέα, δηλαδή ότι η ζημία αποκτά ασυνήθη χαρακτήρα⁷⁸, εφόσον δεν εμφανίζεται ως η πραγμάτωση κινδύνου σύμφυτου με τις δραστηριότητες στον οικείο τομέα. Αυτό συμβαίνει όταν δεν υφίσταται κανένας σύνδεσμος μεταξύ της ζημιόγону πράξεως ή συμπεριφοράς και του οικονομικού τομέα στον οποίο εμπίπτει η δραστηριότητα των επιχειρήσεων που είναι θύματα της εν λόγω ζημίας. Πράγματι, ελλείπει τέτοιου συνδέσμου δεν μπορεί να θεωρηθεί η ζημία ως η πραγματοποίηση συνήθους εμπορικού κινδύνου κατά του οποίου ενημερωμένος επιχειρηματίας θα μπορούσε και θα όφειλε να καλυφθεί. Η νομολογία προσανατολίζεται προς την κατεύθυνση αυτή. Πράγματι, θεωρήθηκε συνηθισμένη η ζημία την οποία υπέστη εταιρία θαλασσιών μεταφορών κατόπιν της τροποποίησης του μεταβατικού καθεστώτος φορολογικής απαλλαγής των προϊόντων που υπόκεινται σε ειδικό φόρο καταναλώσεως και πωλούνται στα πλοία κατά τη διάρκεια μεταφορών μεταξύ των κρατών μελών⁷⁹. η ζημία που υπέστη παραγωγός βασικών τροφών για χοιρίδια και πουλερικά που παρασκευάζονται με βάση τον ορρό γάλακτος, κατόπιν της ενάρξεως ισχύος ορισμένων κοινοτικών κανονισμών σχετικά με την πώληση γάλακτος σε σκόνη που προορίζεται για τη διατροφή των χοίρων και των πουλερικών⁸⁰.

83. Πάντως, εν προκειμένω, δεν υφίσταται καμία σχέση μεταξύ της θεσπίσεως και της διατηρήσεως σε ισχύ της ρυθμίσεως σχετικά με το κοινοτικό καθεστώς εισαγωγής μπανανών και τη ζημία που υπέστησαν συνεπεία των αντιποίνων οι κοινοτικοί εξαγωγείς θηκών για γυαλιά και βιομηχανικών συσσωρευτών. Η ζημία αυτή δεν μπορούσε, κατά συνέπεια, να θεωρηθεί συνηθισμένη για τους επιχειρηματίες αυτούς, καθόσον μάλιστα δυνάμει του άρθρου 22, παράγραφος 3, του ΜΕΔ, τα αντίποινα πρέπει πρωτίτως να αφορούν τον ίδιο τομέα με αυτόν στον οποίο διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαίου του ΠΟΕ. Για τον λόγο αυτόν, οι αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις πρέπει να αναιρεθούν ως εκδοθείσες κατά πλάνη περί το δίκαιο. Στο Πρωτοδικείο απόκειται, αφού ζητήσει από τις αναιρεσείουσες τα αναγκαία στοιχεία, να εκτιμήσει αν η προβαλλόμενη ζημία είναι ασυνήθης καθόσον συνιστά προσβολή αρκούντως σοβαρή για τα συστατικά στοιχεία του δικαιώματος ιδιοκτησίας και να αποφανθεί επί του ειδικού χαρακτήρα της εν λόγω ζημίας.

Γ — Η υπέρμετρα μεγάλη διάρκεια της διαδικασίας

84. Οι αναιρεσείουσες ζητούν, τέλος, την επιδίκαση εύλογης αποζημιώσεως λαμβανομένης υπόψη της υπέρμετρα μεγάλης διάρκειας της διαδικασίας ενώπιον του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου. Το αίτημα της FEDON θα μπορέσει ευχερώς να απορριφθεί, βάσει του άρθρου 112, σημείο γ', του κανονισμού διαδικασίας του Δικαστηρίου, ως απαράδεκτο, καθόσον στερείται εντελώς αιτιολογίας.

78 — Εάν είναι αρκούντως σοβαρή.

79 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Förde-Reederei (σκέψεις 58 έως 60).

80 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Biovilac κατά ΕΟΚ (σκέψεις 27 έως 30).

85. Μένει το αίτημα της FIAMM η οποία, επισημαίνοντας ότι το Πρωτοδικείο χρειάστηκε περίπου πέντε έτη και εννέα μήνες για να εκδώσει απόφαση στην υπόθεσή της, προβάλλει προσβολή του δικαιώματος να δικαστεί η υπόθεσή της εντός εύλογης προθεσμίας, το οποίο αποτελεί συνισταμένη του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη το οποίο καθιερώνει το άρθρο 6, παράγραφος 1, της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και αναγνωρίζει η κοινοτική έννομη τάξη ως γενική αρχή του δικαίου. Η αναιρεσείουσα στηρίζεται προς τούτο στην απόφαση *Baustahlgewebe*, με την οποία το Δικαστήριο αναγνώρισε τη δυνατότητα εφαρμογής του εν λόγω δικαιώματος στις ενώπιον του Πρωτοδικείου διαδικασίες και, κατά συνέπεια, δέχθηκε να αποφανθεί στο πλαίσιο αναιρέσεως επί λόγου σχετικά με την πλημμέλεια της διαδικασίας ενώπιον του Πρωτοδικείου που οφειλόταν στην υπερβολικά μεγάλη διάρκειά της⁸¹. Φρονεί ότι ο χρόνος εκδόσεως της αποφάσεως ήταν υπερβολικός, λαμβανομένης υπόψη της σαφήνειας των πραγματικών ζητημάτων, του γεγονότος ότι η συμπεριφορά κανενός των διαδίκων δεν συνέβαλε στο να παραταθεί ή διάρκεια της διαδικασίας και του γεγονότος ότι το Πρωτοδικείο δεν είχε να αντιμετωπίσει εξαιρετικές περιστάσεις. Από την εν λόγω διαδικαστική πλημμέλεια προέκυψε βλάβη των συμφερόντων της, στο μέτρο που, συνεπεία των δανείων που συνολόγησε για να καταβάλει τους πρόσθετους εισαγωγικούς δασμούς, θα βαρύνεται εφεξής με σημαντικά χρέη και θα είναι υποχρεωμένη να διαπραγματευθεί τη μεταβίβαση της πλειοψηφίας του κεφαλαίου σε εταιρία επενδύσεως κεφαλαίου ως αντάλλαγμα της αναλήψεως της οφειλής που συνομολογήθηκε με τις τράπεζες.

86. Στο πλαίσιο της άμυνάς της, η Επιτροπή προβάλλει και εν προκειμένω το απαραδέκτο

του λόγου αναιρέσεως και, προς τούτο, ισχυρίζεται ότι η προβαλλόμενη διαδικαστική πλημμέλεια δεν έχει καμία επίπτωση στην επίλυση της διαφοράς. Όμως το άρθρο 58 του Οργανισμού του Δικαστηρίου δεν απαιτεί η πλημμέλεια κατά την ενώπιον του Πρωτοδικείου διαδικασία να έχει τέτοια χαρακτηριστικά για να μπορεί να προβληθεί, απαιτεί απλώς να θίγει «τα συμφέροντα του αναιρεσείοντος». Πάντως, αυτό φαίνεται να συμβαίνει, καθόσον η μεγάλη διάρκεια της διαδικασίας μέχρι την έκδοση της αποφάσεως συνετέλεσε στην επιβάρυνση του χρέους της αναιρεσείουσας. Και μολονότι, προκειμένου περί της διαδικαστικής πλημμέλειας που αντλείται από την υπερβολικά μεγάλη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του Πρωτοδικείου, η προϋπόθεση της βλάβης των συμφερόντων του αναιρεσείοντος έχει ενίοτε ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαιτεί η εν λόγω πλημμέλεια να έχει επίπτωση στην επίλυση της διαφοράς, αυτό ίσχυε εν πάση περιπτώσει μόνο στο μέτρο που ο λόγος που αντλήθηκε από την εν λόγω πλημμέλεια είχε προβληθεί προς στήριξη του αιτήματος εξαφανίσεως της αποφάσεως του Πρωτοδικείου⁸². Εν προκειμένω, πάντως, ο λόγος αυτός προβάλλεται για την επιδίκαση εύλογης αποζημιώσεως.

87. Αντιθέτως, το αίτημα εύλογης αποζημιώσεως πρέπει να αναλυθεί ως η απαίτηση αποκαταστάσεως της ζημίας που προξένησε η υπερβολικά μεγάλη διάρκεια της ενώπιον του Πρωτοδικείου διαδικασίας. Άλλωστε ως αίτημα αποζημιώσεως ερμηνεύθηκε και το αίτημα της αναιρεσείουσας στην υπόθεση *Baustahlgewebe* που είχε ως αντικείμενο τη μείωση του ύψους του προστίμου που επέβαλε η Επιτροπή και επικύρωσε το Πρωτοδικείο, αίτημα στηριζόμενο στην υπερβολικά μεγάλη διάρκεια εκδικάσεως της υποθέσεως από το Πρωτοδικείο⁸³.

81 — Απόφαση του Δικαστηρίου της 17ης Δεκεμβρίου 1998, C-185/95 P, *Baustahlgewebe* κατά Επιτροπής (Συλλογή 1998, σ. I-8417).

82 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Baustahlgewebe* κατά Επιτροπής (σκέψη 49): διάταξη της 13ης Δεκεμβρίου 2000, C-39/00 P, SGA κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-11201, σκέψη 46).

83 — Βλ. ανάλυση του γενικού εισαγγελέα Léger στις προτάσεις του στην προπαρατεθείσα υπόθεση *Baustahlgewebe* κατά Επιτροπής (σημεία 46 έως 76).

Και μολοντί, «για λόγους οικονομίας της διαδικασίας και προκειμένου να εξασφαλισθεί άμεση και αποτελεσματική θεραπεία κατά μιας τέτοιας διαδικαστικής πλημμέλειας»⁸⁴, το Δικαστήριο δέχθηκε τα αιτήματα της αναιρεσείουσας και αφαίρεσε από το πρόστιμο το ποσόν της αποζημίωσης, αρκεί η διαπίστωση ότι, εν πάση περιπτώσει, δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί εν προκειμένω αυτή η αντισταθμιστική λογική.

88. Το αίτημα εύλογης αποζημίωσης έπρεπε, επομένως, να υποβληθεί στο Δικαστήριο⁸⁵ στο πλαίσιο αγωγής αποζημίωσης λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης, βάσει των άρθρων 235 και

288 ΕΚ, η οποία πρέπει να στραφεί κατά του ή των θεσμικών οργάνων των οποίων η συμπεριφορά προξένησε τη ζημία. Πράγματι, όπως έκρινε το Δικαστήριο, «είναι προς το συμφέρον της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, όταν η ευθύνη της Κοινότητας στοιχειοθετείται λόγω της συμπεριφοράς ενός από τα θεσμικά της όργανα, να εκπροσωπείται ενώπιον του Δικαστηρίου από το ή τα όργανα στα οποία καταλογίζεται το ζημιογόνο γεγονός»⁸⁶. Πάντως, όπως ορθώς παρατήρησε η Επιτροπή, η παρούσα διαδικασία έχει ως αναιρεσίβλητους το Συμβούλιο και την Επιτροπή, ενώ η προσεπόμενη υπερβολικά μεγάλη διάρκεια της διαδικασίας καταλογίζεται στο Πρωτοδικείο το οποίο αποτελεί μέρος του θεσμικού οργάνου του Δικαστηρίου. Κατά συνέπεια, τόσο *ratione materiae* όσο και *ratione personae*, το αίτημα εύλογης αποζημίωσης πρέπει να κηρυχθεί απαράδεκτο.

84 — Προπαρατεθείσα απόφαση *Baustahlgewebe* κατά Επιτροπής (σκέψη 48).

85 — Επί της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου και όχι του Πρωτοδικείου για να επληφθεί της αγωγής αυτής, συμφωνώ με τα επιχειρήματα που εξέθεσε ο γενικός εισαγγελέας Léger (προτάσεις στην προπαρατεθείσα υπόθεση *Baustahlgewebe* κατά Επιτροπής, σημεία 66 έως 71).

86 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Werhahn Hansamühle* κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (σκέψη 7).

III — Πρόταση

89. Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των λόγων που μόλις εξέθεσα, προτείνω στο Δικαστήριο:

— να αναιρέσει τις αποφάσεις του Πρωτοδικείου της 14ης Δεκεμβρίου 2005, T-69/00, *Fiamm*, και T-135/01, *Fedon*, καθόσον εκδόθηκαν κατά πλάνη περί το

δίκαιο που συνίσταται σε εσφαλμένη ερμηνεία της έννοιας της ασυνήθους ζημίας και να αναπέμψουν τις υποθέσεις ενώπιον του Πρωτοδικείου,

- να κρίνει απαράδεκτα τα αιτήματα των Fiamm και Fedon με αντικείμενο την επιδίκαση εύλογης αποζημίωσης.